

megjelentetésében. Hadd említsem itt a budapesti Kőrösi Csoma Társaság *Keletkutatás* c. folyóiratának vonatkozó cikkeit, s a tibeti filozófia és irodalom alapműveinek kiváló magyar fordításait.

Az utánpótlás biztosított. Tehetséges hallgatók tanulnak a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Belső-ázsiai Tanszékének tibeti szakán, ahová évente mintegy 15-20 hallgató nyer felvételt. Néhány évvel ezelőtt megkezdte tevékenységét a Buddhista Főiskola is, melynek szintén Tibet és a tibeti stúdiumok, vallás állnak érdeklődése középpontjában.

Említést kell tennem itt a helyszíni expedíciókról. Ma már egy-egy kutatónk eljut Tibetbe is, az uigurokhoz is, «Csoma vágyott célpontjához», többen Mongóliába. A magyar-mongol nyelvjáráskutató és néprajzi expedíció 1990-től kezdte meg vezetéssel kutatóútjai szervezését, és évi rendszerességgel folytat kutatást Mongóliában. E munka egyik eredménye az a már két kötetet felölelő munka, amely *Őseink nyomán Belső-Ázsiában I-II.* (Szerk. Birtalan Ágnes), címen jelent meg, mintegy jelezve, hogy nem feledjük az ázsiai gyökereket, s ha nem is magyarul beszélő rokonokat, de kulturális kapcsolatokat keresünk. Összefoglalva tehát: a magyar belső-ázsiai kutatás él, helye jelentős a nemzetközi szakirodalomban.

Jó ma magyarnak lenni egy-egy orientalisztikai konferencián, nemcsak Csoma jogán, hanem az általa elindított hagyományból kinőtt iskola képviselőjeként is.

III. TÖRÖKÖK—MAGYAROK

dr. BASKI IMRE

TÖRÖK NEVEK—MAGYAR NEVEK

(Kis török-magyar névazonosítás)

Régóta ismeretes, hogy a magyar nyelv — alapvetően finnugor volta ellenére — igen jelentős számú török elemmel gazdagodott. A török népekkel való szoros és tartós érintkezés során a vadászó-gyűjtőgató népből valódi pusztai lovas nomád nép lett. Az életmód átalakulásával együtt járt a szellemi kultúra változása, fejlődése is. A tartós érintkezés, az azonos életkörülmények és az egyező földrajzi környezet sok tekintetben hasonló vonásokat fejlesztett ki a névszerkezetben és a névadási szokások körében is.

Minthogy a személynév-rendszer szerkezeti fejlődése az *egyelemű (ősi) személynévektől* a kételemű (egy öröklődő és egy nem öröklődő névelemből álló) nevekig láthatóan általános törvényszerűségeket követ, az egyes fejlődési fokok részletes összehasonlító elemzésétől e helyen eltekinthetünk. A nyilvánvaló hasonlóság ellenére is kísérlet lehet azonban az ősi török és magyar személynévadási indítékok összevetése különös tekintettel a lexikai egyezésekre.

Mind a török, mind pedig a magyar nép legrégibb személynévei az *ősi névadás* eredményeként jöttek létre. E korszak kezdeteit nem ismerjük és lezárulásának az idejét sem határozhatjuk meg egyértelműen. Nyilvánvaló azonban, hogy a *megkülönböztető nevek* mindkét népnél jórészt az *ősi névadási típus*, illetve szokás alapján keletkeznek mind a mai napig.¹

Ebben a névadási korszakban a magyarok és a törökök társadalmi helyzetüktől függetlenül *egy nevet* viseltek.² E nevet születésükkor vagy röviddel később kapták a környezetüktől a kialakult szokásrend szerint.³ Korabeli történetírók például gyakran beszámolnak arról, hogy egyik vagy másik török uralkodónak mi volt a *gyermekneve*, majd pedig mi lett a felnőttkori, azaz pontosabban a *férfi neve* (törökül: *er at i*).

Az ősi névadási szokások alapján keletkezett nevek mindkét népnél *szónévek* (*beszédés nevek*) voltak, azaz a közösség tagjai számára jelentéssel bírtak. Őseink még hitték a *szó mágikus erejében*. Hitték, hogy az egyén sorsát befolyásolni lehet a nevével. Erre épül mind a török, mind pedig a magyar ősi névadás, amelyre erősen hatott a *sámánizmus* és a *totemizmus*.

A továbbiakban az egyes *indítéktípusok* szerint mutatnék rá lexikai párhuzamokra. Előre kell bocsátani, hogy a személynevek alább következő csoportosítása nem végleges, csupán egy a több lehetséges közül. Egy-egy konkrét név szerepeltetése egy bizonyos kategóriában szintén vitatható, de mivel a névadás indítékairól csak ritkán számolnak be a források, a kutató kénytelen az analógiák felhasználásával következtetni, ami pedig magában hordozza a tévedés lehetőségét. A névadó szándékának konkrét ismerete nélkül egy bizonyos személynév több indíték alapján is keletkezhetett. Egy állatnévből keletkezett személynév lehet például totemisztikus, szimbolikus, óvó- vagy véletlen-név, de jelölheti a születés idejét is.

A névtani szakirodalom az indítékok alapján általában három fő személynévtípust határoz meg. Ezek a következők: 1. emlékeztető nevek (memorativa), 2. kívánságnevek (deziderativa), 3. leíró nevek (descriptiva).

I. Emlékeztető nevek (memorativa)

1. Totemisztikus indíték

Mindkét nép hitt a *totemekben*. "A totemizmus – amint NÉMETH GYULA írja – a régi törökségnél s a honfoglaló magyarságnál megvolt, s maradványai és nyomai vannak ma is a törököknél." ⁴ E hit szerint a törzs őse egy állat, amely azonban nemcsak őse, hanem védőállata, *ongonja* (*onjunja*) is, amit NÉMETH GYULA *sikerthozónak* fordít. Az volt a szokás, hogy az egy törzsbe tartozók, de főleg az előkelőbbek, a közös *totem* nevét viselték. ⁶

Feltehető, hogy a magyar *Kaba*, *Kánya*, *Sólyom*, *Turul*, *Ölyves*, *Hollód*, *Keselőd*, *Baglyad*, *Choucha* (Csóka), *Guden* (Gödény) és *Chuka* (Csuka) név totemisztikus indíték alapján keletkezett. PAIS DEZSŐ szerint e nevek egy része török személynevek fordítása, másik része pedig kölcsönzött állatnevekből keletkezett. ⁷ A török népek régi személynevei között mindezen nevek megfelelői fellelhetők, pl. *Beyru*, *Qartıya*, *Köcken* 'héjaféle', *Qarčıya*, *Balaban*, *Qıyyır*, *Lačın*, *Soñqur*, *Soñqurja*, *Soñqurjı*, *Toyrıl* ~ *Toyrul*, *Toyrılca* ~ *Toyrılca* 'sólyomféle', *Bürkit* 'sasféle', *Üğücek*, *Yabalaq* 'bagoly', *Qarya*, *Quzıyn*, *Quraq* 'varjú', *Qotan* 'pelikán, gödény', *Čortan* 'csuka'. ⁸

Mivel gyakorlatilag minden állat lehet *totemállat*, az állatok nevei igen változatos és gazdag lexikai csoportot alkotnak a személynevek között. Teljes bizonyossággal nem mondhatjuk meg, hogy az állatnévből keletkezett nevek közül melyik totemisztikus eredetű, ⁹ mivel e nevek esetében a szimbolikus indítékkal is számolnunk kell. ¹⁰ Amíg a totemisztikus hiedelmek frissen és elevenen éltek, addig az eredeti totemállat alapján történt a névadás, később pusztán csak divat volt. ¹¹ A totemállatok többsége (pl. farkas, medve) megfelelő *szimbólum* lehetett a primitív ember szemében.

3. Óvónevek ¹²

Ezek egyik része a gyermek létét tagadja, másik részük valamilyen csúnyaságot jelent így akarva elhíttetni az ártó szellemekkel, hogy a szülők nem szeretik gyermeküket, s ezért elvesztése vagy betegsége számukra közömbös. ¹³ Nem bizonyos persze, hogy minden csúnya, gusztustalan dolgot jelentő név óvónév, ezek egy része lehet később kapott megkülönböztető indítékú ragadványnév is. ¹⁴

T.: *Bolmaz* ¹⁵ 'nem levő', *Saltuk* 'eldobtuk', *Almı* 'a' vett', *Satımı* ¹⁶ '(az) eladott' ¹⁷, *Bayay* ¹⁸ 'semmirevaló', *Yaman* ¹⁹ 'rossz', *Tızak* ²⁰ 'száradt ganéj', *Čirkin* ²¹ 'csúnya', *Žawuz* 'gonosz', *Bayı*, *Begü*, *Bülak*, 'ajándék'. ²²

M.: *Hılvand* ²³ 'kis kitvány', *Semet*, *Scemet* 'szemét', *Numuolou* 'nem-való, nem levő', *Mauog* 'ma vagy', *Numel*, *Nemel* 'nem él, nem élő', *Halaldi* 'Haláldi (halál + d)' ²⁴, *Halalud* 'Halálud (halál + d)', *Chuna* 'csúnya', *Zennes* 'szennyes', *Deg* 'dög' ²⁵, *Ayanduc* 'ajándék', *Vasar*, *Vaasard* 'vásár + d' ²⁶.

Lehetnek óvónevek esetleg a pusztá számnévből keletkezett nevek is, amelyek az újszülött igazi nevét hivatottak elrejtetni az ártó szellemek elől (vö. a 149. oldalon a II/9. ponthoz fűzött megjegyzést).

II. Kívánságnevek (deziderativa)

Nyilvánvaló indíték volt ebben az esetben a szellemek befolyásolására irányuló szándék. Ennek alapja is a szó *mágikus* erejébe vetett hit volt. Ez az egyik legősibb indítéktípus.

1. A szülők kívánsága maguknak a születéssel, ill. a megszületett gyermekkel kapcsolatban:

M.: *Latamas* (látomás=látó), *Hallomas* (hallomás=halló), *Adomas* (adomás=adó), *Latou*, *Lathow* (látó), *Kereu* (kérő), *Leseu* (leső), *Aratas* (aratás; aki arat), *Maradec* (maradék; aki marad) ²⁷

T.: *Durak* ²⁸ 'megállás', *Döndü* 'visszajött', *Turdı* ²⁹, 'megállt, megmaradt, életben maradt', *Durmis* ³⁰ 'ua.', *Toxtamı* ³¹ 'ua.', *Tursun* 'maradjon (életben)', ³² *Gıyeter* 'lányból elég', *Oyul-gerek* 'fiú kell', *Ul-bolsun* ³³ 'fiú legyen'.

2. A gyermek élélével, jövőjével kapcsolatos kívánságot kifejező nevek:

T.: *Qullıy* 'boldog, szerencsés' ³⁴, *Urazlı* ³⁵ 'szerencsés, boldog', *Sehri* ³⁶ 'ciprus', *Yosma* 'nagyon szép', *Er-bolsun* '(hős) férfi legyen', *Bay-bol* ³⁷ 'gazdag (úr) légy', *Urıy* 'mag, nemzetség, rokonok'. ³⁸

M.: *Boudug* 'boldog' ³⁹, *Edlelmes* ⁴⁰ 'ellő (termékeny, könnyen szülő)', az edleni (elleni) igéből, ⁴¹ *Szerelmes*, *Szerető*, *Emelő* 'szoptató', *Gyönyörü*, ⁴² *Zep* ⁴³ 'szép', *Mog*, *Mogdı*, *Mogd*, *Magudi* (a 'mag' szó származékai).

Ide tartozhatnak egyes, *szimbolikus indíték* alapján adott nevek is.

3. Jó jellemvonásokat, lelki tulajdonságokat kívánó nevek:

T.: *Ögdülmis* 'áldott, dicsért', *Qadñ*, *Kereñ* 'hatalmas, erős', *Yaqsı* 'jó, kedves', *Oyurlu* 'szerencsét hozó, szerencsés', *Bilgä* 'bölcs'.⁴⁴

M.: *Bulcsu*⁴⁵ 'megbocsátó', *Bizoud* 'bízó', *Hotolmos* 'hatalmas', *Vrumes* 'örömes', *Jambur* 'jámbor', *Joleguen* 'jó legény', *Jolyan* 'jó leány',⁴⁶ *Belch* 'bölcs'.⁴⁷

4. Szimbolikus indíték alapján keletkezett nevek:

E nevek is arra hivatottak, hogy befolyást gyakoroljanak az újszülött sorsára. Minden olyan tárgy, állat vagy fogalom nevéből lett személynév idesorolható, amely pozitív jelképnek tekinthető.⁴⁸ Ezen oknál fogva tartozhat ide híres hősök, kortársak neve is, amelyet a szülők azzal a céllal (kívánsággal) adhattak gyermeküknek, hogy az, ha felnő, ahhoz legyen hasonló, akinek (vagy aminek) a nevét viseli.

T.: *Otqa-könmis-qılıç*⁴⁹ 'tűzben edzett kard', *Arslan* 'oroszlán', *Bars* 'párduc', *Tängiz* 'tenger', *Yaruq*⁵⁰ 'fény'.

M.: *Hollód*, *Keselód*, *Kánya*,⁵¹ *Árpád*,⁵² *Som*, *Culessed* 'kölesd', *Bob* 'bab', *Reze* 'réz', *Vasad*⁵³ 'vas',⁵⁴ *Wyrag* 'virág', *Nuuz*, *Nuz* 'nyuszt', *Nesta*, *Neste* 'nyestecske' (nyest + -a/e kicsinyítő képzők), *Heulgazzon* (Hölgy-asszony) 'hölgy = menyét, hermelin'.⁵⁵

5. Rokonságnerek⁵⁶

T.: *Ata* 'apá', *Qarındaş* 'testvér', *Qız* 'lány', *Yegän* 'unokatestvér', *Ozoçi* 'ös, előd', *Oyul* 'fiú, fia vkinek', *Bala* 'gyermek', *Nemere* 'unoka'.⁵⁷

M.: *Apa*, *Ewud* (Ösüd; *üs* -ös 'nagyapa'), *Fiod*, *Fiodi* 'fi +d', *Wche* (Ücse) 'öcsike',⁵⁸ *Vnoca* (Unoka).⁵⁹

III. Leíró nevek (descriptiva)

Alighanem a legproduktívabb csoport. A nevek alapját képező lexika nagyon változatos. Az újszülötttel feltűnő külső (fizikai, fiziológiai) tulajdonságai alapján adott nevek tartoznak ide. E nevek egy része a szülők kedveskedő, becéző szándékát fejezi ki, s mint ilyenek a majdani becéző nevek elődei.

Ide tartoznak az ún. *véletlen-nevek*⁶⁰ is. E nevek lexikája igen gazdag. Az indíték lényegéből fakadóan bármi lehet, ami az adott helyen és időpontban a névadó figyelmét felkelti, vagy aminek (ómen-)jelentőséget tulajdonít.

1. Az újszülötttel feltűnő külső (fizikai, fiziológiai) tulajdonságai:

T.: *Sarıja*⁶¹ 'sárgás', *Kara-kaş*⁶² 'fekete szemöldök', *Tonbul* 'kerekded', *Tas-paş* 'kopasz fej', *Qara-göz* 'fekete szem', *Mänglig*⁶³ 'anyajegyes', *Qatı* 'kemény', *Zor-murun* 'nagy orr', *Baş* 'fej' (számos összetételben szerepel), *Alayay* '(szép) szem', *Qulaq* 'fül' (+összetételei), *Burun* 'orr', *Puşuq* 'pisze', *Qara-čač* 'fekete haj'.⁶⁴

M.: *Feud* 'fő-d', *Scim* 'szem', *Kethzem* 'két szem', *Files* 'füles', *Horrod* 'orr + -d', *Zacal* 'szakál', *Hoiud* 'haj + -d', *Finta* 'fitos orrú', *Vocu*, *Vöci* 'vak', *Kusid* (Küsid, *küs* 'kis' +d), *Érd* 'ér +d = erecske', *Ereu* 'erős', *Hihuand* 'hitvány + -d = hitványka', *Kemend* 'kemény +d'.⁶⁵

2. A szülés után először megpillantott tárgy, állat vagy növény neve:

Ebbe a csoportba csak nagyon feltételeken sorolhatók be nevek, ha csak nincs a névadás okáról hiteles adatunk.

T.: *Qım* *ä*⁶⁶ 'kumis', *It-ayaq*⁶⁷ 'kutyaláb', *Kurut* 'sajt', *Aq-qoyan* 'fehér nyúl', *Qaşuq* 'kanál'.⁶⁸

M.: *Bybur* 'bíbor', *Gyung* 'gyöngy', *Tykur* 'tükör'.⁶⁹ *Sorud* 'sarud +d', *Varsa* 'u. a.'.⁷⁰

3. A születés után belépő személynek vagy az aul vendégének a neve, méltósága, nemzetisége, foglalkozása stb.

T.: *Orus-bek*⁷¹ 'orosz-úr', *Uzun-but* 'hosszú comb, nyakigláb'.⁷² *Qan-keldi* 'kán jött', *Dögdör-bay* 'doktor úr', *Toqtor-bay* 'doktor úr'.⁷³

4. A születés után a szülők által kimondott első szó:

T.: *Bala-boldu* 'fiú lett', *Alla-şükür* 'Allahnak hála', *Şikhur* 'maradj csendben'.⁷⁴

5. Meteorológiai és égi jelenségek a születés idején:

T.: *Gün-doydı*⁷⁵ 'a nap felkelt', *Ay-toldı* 'telihold lett', *Ayaz* 'tisza égbolt'.⁷⁶ *Bulut* 'felhő', *Çolpan* 'Vénusz'.⁷⁷

M.: *Houodi* 'hold', *Hugdi* 'hugy = csillag + -d'.⁷⁸

6. A születés ideje:

T.: *Änne-geldi* 'péntek(en) jött (született)', *Bazar-geldi* 'vásár(nap) jött (született)', *Qañtar-bay* 'december-úr'.⁷⁹ *Bayram* 'ünnep', *Yeksenbe* 'vásárnap', *Pazarlı* 'vásáros, vásári'.

M.: *Pentec*, *Pentuc* 'péntek', *Vasar*, *Vaasard* 'vásár +d'.⁸⁰ *Zereda* 'szerda', *Zombot* 'szombat', *Hosved* 'Húsvét', *Karachun* 'Karácsony'.⁸¹

7. Történelmi események, ünnepi lakomák a születés idején:

T.: *Bulyaq*⁸² 'zavargás', *Çirüçe* 'harcos' (háború idején született).⁸³ *Soys-kuş*⁸⁴ 'háború-virág' (női név), *Saylı-bek* 'választás-úr'.⁸⁵ *Yaw-gildi* 'ellenség jött'.⁸⁶

8. A születés helye:

T.: *Qara-tau*⁸⁷ 'fekete hegy', *Taş-tura* 'kőépület', *Yaylaq* 'nyári legelő'.⁸⁸ *Irgiz*.⁸⁹ *Irgiz* (folyó).

9. Az apa vagy a nagyapa életkora a születéskor:

Személynévként minden tőszámnév előfordulhat 12-ig, a tízesek pedig 100-ig. Más népeknél megfigyelték, hogy az igazi nevet egy számmal rejtik el a rossz szellemek elől⁹⁰. Ezért meglehet, hogy helyesebb lenne a számnévi neveket az I. csoportba, az *óvónevek* közé sorolni.

T.: *Elli-bay*⁹¹ 'ötven-úr', *Yirmisekiz* 'huszonnyolc', *Otuz* 'harminc', *Yetmiş* 'hetven'⁹²
M.: *Ötend*⁹³ 'ötven + d'

10. A gyermek születési sora:

T.: *Eki-bay*, *Igi-bay*⁹⁴ 'kettő-úr', *Altı*⁹⁵ 'hat', *Altı* 'u. a.', *On* 'tíz', *Kenje*, *Kenç-toymış* 'a legfiatalabb, a legutoljára született (fiú)', *Üške* 'hármaská', *Beş* 'öt'⁹⁶

M.: *Eleud* (*Elöd*) 'elsőszülött', *Ketud* (*Ketüd*) 'ketted = másodsülött', *Ketted* 'u. a.', *Keteus* 'második (gyermek), iker?', *Harmas* 'hármaská', *Nege* 'négy, negyedik?', *Vleh* 'öt', *Hota*, *Hotus* 'hat, hatos', *Het*, *Heleh*, *Hetes* 'hét, hetes', *Thyze*, *Tiza* 'tíz'⁹⁷.

Az Onomasticon Turcicum kiadásra való előkészítése és saját török névgyűjtéseim során felfigyeltem a török összetett nevek különféle igealakokat és igeneveket tartalmazó változatos és gazdag rétegére. Jóllehet a magyar és a török személynévrendszer a nevek lexikáját, a képzett és összetett nevek grammatikáját – sőt szintaxisát – és a névadás előbbiekben bemutatott indítékait tekintve számtalan rokon vonást mutat, a magyarból szinte teljesen hiányoznak a *Yel-aldd* 'szél elvitte', *Qanal-geldi* 'a kanális megjött' és az *Uluwyan* 'fiú született' típusú, mondat szerkezetű összetett nevek.

¹ Kálmán B., A nevek világa. Bp. 1973, p. 46.

² Akár az ógörögök pl. Homérosz korában.

³ Benkő Loránd, Árpád-kori török személyneveink: NYr. 74 (1950), p. 19.

⁴ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930, p. 68.

⁵ I. m. p. 69.

⁶ Gombocz Z., Árpád-kori török személyneveink: MNy. X (1914), p. 246.

⁷ Pais: MNy. XVII (1921), p. 31–32.

⁸ OnTurc. = Onomasticon Turcicum. Collection of Turkic Personal Names. Collected by László Rásonyi. Edited by Imre Baski. (Szerkesztés alatt levő, az OTKA (T 014777) által is támogatott kutatási program eredményeként megjelenő munka.)

⁹ Rásonyi László szerint a totemisztikus eredetű nevek szinte kizárólag eredetmondákban bukkannak fel, hétköznapi személynévként való használatuk problematikus (Rásonyi, L., Die Frauennamen bei den Türkvölkern: UAJb. XXXIV (1962), p. 231.).

¹⁰ Gombocz Zoltán úgy vélekedett, hogy az állatnevekből eredő személyneveket csak kivételesen magyarázhatjuk szimbolikus eredetűeknek (Gombocz Z., Árpád-kori török személyneveink: MNy. X (1914), p. 244.). Lényegében ugyanezen az állásponton van Pais Dezső, aki e neveket nagyrészt totemisztikus eredetűeknek tartja (Pais Dezső, Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVII (1921), p. 158, MNy. XVIII (1922), pp. 26–93.). Ezzel szemben Rásonyi László azt állítja, hogy e nevek megjelenhetnek a véletlen-nevek, ill. a szimbolikus indítékú nevek között is

(Rásonyi, L., Sur quelques catégories de noms de personne en turc: ALingu. III (1953), p. 325).

¹¹ Rásonyi, L., Sur quelques catégories de noms de personne en turc: ALingu. II (1953), p. 325.

¹² Az óvónév fogalmát Pais Dezső vezette be (MNy. XVII (1921) p. 158, MNy. XVIII (1922), pp. 26, 93.

¹³ Rásonyi, L., Sur quelques catégories de noms de personne en turc: ALingu. III (1953), pp. 325, 326).

¹⁴ Kakuk, S., Quelques catégories de noms de personne turcs: AOH 28 (1974), p. 29.

¹⁵ Gombocz: MNy. XI (1915), p. 147.

¹⁶ Kakuk (14. l.) p. 29.

¹⁷ "Um das Leben des Kindes zu schützen, ist bei den Türkvölkern vielerorten der Brauch verbreitet, dass die Mutter - wenn ihr schon mehrere Kinder gestorben sind - das Neugeborene für einiger Geld symbolisch "verkauft", es einer Frau übergibt, der noch kein Kind gestorben ist, d. h. also, der die bösen Geister nicht zürnen. (Rásonyi, L., Die Frauennamen bei den Türkvölkern: UAJb. XXXIV (1962), p. 229.).

¹⁸ Rásonyi, L., Die Frauennamen bei den Türkvölkern: UAJb. XXXIV (1962), p. 234.

¹⁹ Rásonyi (18. l.) p. 234.

²⁰ Rásonyi (13. l.) p. 326.

²¹ Kakuk (14. l.) p. 30.

²² OnTurc. (8. l.)

²³ I. 40. l.

²⁴ A régi magyar községi eredetű személynevek jelentős része kicsinyítő-becéző képzős. A legdivatosabb a -d, de nem ritka az -a, -e, -sa, -se, -ka, -ke sem (Benkő: NYr. 74 (1950), p. 21). Az ily módon (tovább)képzett nevek rendkívül népszerűek a törökség körében is.

²⁵ Pais D.: MNy. XVIII (1922), pp. 94–96.

²⁶ Pais D. (i. m.) felteszi, hogy olyan szolgálkat hívhattak így, akikhez vétel, vásárlás útján jutottak. Ebben a jelentésben viszont óvónevek is lehetnek.

²⁷ Pais D.: MNy. XVIII (1922), pp. 33, 34).

²⁸ Kakuk (14. l.) p. 31.

²⁹ Rásonyi (18. l.) p. 229.

³⁰ Kakuk (14. l.) p. 31.

³¹ Rásonyi (18. l.) p. 229.

³² Ilyen neveket adtak akkor, ha a gyerekek előzőleg nem maradtak életben (Kalilov, 6 K. Imjanarecsenie u kir-gizov v proslom i nastojascsem. Onomastika Srednej Azii 2, str. 93).

³³ Rásonyi (18. l.) p. 234.

³⁴ OnTurc. (8. l.)

³⁵ Rásonyi (18. l.) p. 234.

³⁶ Rásonyi (18. l.) p. 235.

³⁷ Rásonyi (13. l.) p. 325.

³⁸ OnTurc. (8. l.)

³⁹ Pais: MNy. XVIII (1922), p. 94.

⁴⁰ Melich J., Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez: NyK XXXV, p. 242.

⁴¹ Olyan származék mint a szeretni igéből a szerelmes szavunk és nevünk.

⁴² I. 40. l.

⁴³ Pais: MNy. XVIII (1922), p. 94.

⁴⁴ OnTurc. (8. l.)

⁴⁵ Pais: MNy. XVII (1927), p. 158.

⁴⁶ Pais: MNy. XVIII (1922), p. 94.

⁴⁷ Terestyéni F., Magyar községi eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban. Bp., 1941.

⁴⁸ I. 13. l., p. 326–27.

⁴⁹ I. 13. l., p. 326.

- 50 OnTurc. (8. lj.).
- 51 Pais: MNY. XVIII (1922), p. 31.
- 52 Az *Arpa* (árpa) török személynév finnugor -d képzős származéka (Pais: MNY. XVII (1921), p. 159.).
- 53 Pais: MNY. XVIII (1922), p. 33.
- 54 A különböző fémek nevéből keletkezett személynévek egészen régiek és nyilván bizonyos hiedelmekkel függenek össze (Ahmetzjanov, M. I. Drevnetatarskie licsnye imena v rodoslovnyh zapisjah. Issledovanaja jazyka ... Kazan; 1980. str. 125). Kalilov szerint ezzel kívántak erőt, egészséget a gyerekeknek (i. m. p. 94, 32. lj.).
- 55 Pais D.: MNY. XVIII (1922), pp. 94.
- 56 Sajhulov a rokonságot jelölő szavakból keletkezett személynéveket a kívánságnevek közé sorolja (Sajhulov, A. G., Tatarskie i baskirskie imena tjurkskogo proiszoszdenija. Ufa 1983).
- 57 OnTurc. (8. lj.).
- 58 Pais: MNY. XVIII (1922), p. 30.
- 59 Vö. 47. lj.
- 60 Rásonyi a véletlen-neveket külön kategóriának tekinti (11. és 74. lj.), míg mások azokat a leíró nevek közé sorolják (vö. Sajhulov 56. lj., és Torma J.: "... A tűznek mondom!", Bp., 1997, p. 67). G. F. Blagova pedig egyenesen úgy vélekedik, hogy a személynévek szigorúan strukturált rendszerében nincs helyük ún. "véletlen" neveknek (Sravnitelno-istoriceskaja grammatika tjurkskih jazykov. Leksika. M., 1997. str. 620).
- 61 Kakuk (14. lj.) p. 23.
- 62 Kakuk (14. lj.) p. 22.
- 63 Rásonyi (18. lj.) p. 235.
- 64 OnTurc. (8. lj.).
- 65 Pais D.: MNY. XVIII (1922), pp. 28.
- 66 Rásonyi (18. lj.) p. 236.
- 67 Rásonyi (13. lj.) p. 327.
- 68 OnTurc. (8. lj.).
- 69 Pais D.: MNY. XVIII (1922), pp. 94.
- 70 Vö. 47. lj.
- 71 Amikor született, egy orosz haladt el a jurta mellett (Rásonyi (13. lj.) p. 329).
- 72 Kelet-Turkesztánon több expedíció haladt keresztül Sven Hedin vezetésével, aki magas termetű ember volt. Akkoriban számos újszülött kapta ezt a nevet (Rásonyi (13. lj.) p. 328).
- 73 Rásonyi (13. lj.) p. 328.
- 74 Rásonyi L., The Psychology and Categories of Name Giving Among the Turkish Peoples. In: Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Bp. 1976, p. 215.
- 75 Rásonyi (13. lj.) p. 328.
- 76 OnTurc. (8. lj.).
- 77 Kakuk (14. lj.) p. 11.
- 78 Pais D.: MNY. XVIII (1922), pp. 94.
- 79 Rásonyi (13. lj.) p. 328-29.
- 80 Pais D. (i. m.) felteszi, hogy olyan szolgákat hívhattak így, akikhez vétel, vásárlás útján jutottak. Ebben a jelentésben viszont óvónevek is lehettek.
- 81 Vö. 47. lj.
- 82 Rásonyi (13. lj.) p. 329.
- 83 Ahmetzjanov i. m. 126.
- 84 Rásonyi (18. lj.) p. 230.
- 85 Rásonyi (13. lj.) p. 343.
- 86 OnTurc. (8. lj.).
- 87 Rásonyi (13. lj.) p. 345.

- 88 Rásonyi (18. lj.) p. 237.
- 89 Rásonyi (13. lj.) p. 346.
- 90 Rásonyi (13. lj.) p. 329.
- 91 Rásonyi (13. lj.) p. 329.
- 92 OnTurc. (8. lj.).
- 93 Gombocz (6. lj.) p. 249.
- 94 Rásonyi (13. lj.) p. 329.
- 95 Gombocz (6. lj.) p. 249.
- 96 OnTurc. (8. lj.).
- 97 Vö. 47. lj.

TÖRÖK ROKONSÁGGAL (IS) RENDELKEZŐ MAGYAR KÖZMONDÁSOK

1. BEVEZETÉS

A magyar közmondások és szólások (a továbbiakban: közmondások) egy része *csak a magyar nyelvben* található meg. Ilyenek például: "Kicsi a bors, de erős", "Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű", "Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok", "Közös lónak túros a háta", "Nemakarásnak nyögés a vége", "Ő sem jobb a Deákné vásznánál" stb. Jónéhány megvan viszont több, vagy számos *európai nyelvben* is. Egy nemrég megjelent kötet (PGy-1) 106 olyan magyar közmondást tartalmaz, amelyeknek pontos megfelelője 28 – 54 európai nyelvben egyaránt létezik. Ez a közös kulturális hagyományokra és a nyelvek közti kontaktusokra vezethető vissza. Például az "Egy fecske nem csinál nyarat" megtalálható már Arisztotelésznel, az "A suszter/varga maradjon a kaptafánál" az idős Pliniusnál olvasható; az "Aki szelet vet, vihart arat" a Bibliában, az Ószövetségben (Hoseas 8:7), a "Más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem" az Újszövetségben (Máté 7:3, Lukács 6:41) található meg, a "Nem mind arany, ami fénylik" pedig a középkori latinságból (Non omne quod nitet, aurum est.) származik. Közmondásaink jórészeinek a nyugati nyelvekben vannak párhuzamai. (PGy-2)

A magyar közmondások közül az előbbi csoportba tartozóknál jóval kevesebbnek van közeli megfelelője a szomszédos – és olykor távolabbi – *szláv nyelvekben*. Ilyenek például: "Borsót hány a falra", "Minden cigány a maga lovát dicséri", "Kutyából nem lesz szalonna" "Jön még kutyára dér"; Addig hánts a hársat, míg hámlik." stb.

A *török*, illetve keleti rokonságú közmondásaink nagyjából két csoportba sorolhatók.

1. Az *elsőbe* azok tartoznak, amelyek más európai nyelvekbe is eljutottak, – gyakran korábban, mint a magyarba – s ennek alapján feltehető, hogy később ezek valamelyikéből kerültek át a magyar nyelvbe. Például a "Nincsen rózsza tövis nélkül" az angolban már 1430–1440 között megjelenik, a magyarban csak 1678-ban.

2. A *második* csoportba tartoznak a magyarban meglévő, de a nyugat-európai nyelvekben nem ismert közmondások. Egyes esetekben feltehető, hogy ezek is valamelyik közvetítő nyelvből kerültek a magyarba. Például az "A lehajtott fejet nem éri a kard" csak az erdélyi magyar nyelvben, ezen kívül a románban, bolgárban, albánban, szerbben, görögben, törökben, csuvasban, azerbajdzsániban, kirgizben, özbégben, arabban s néhány más nyelvben található meg. Ebben az esetben a magyar előfordulásra vonatkozóan bolgár-román közvetítés tételezhető fel.

2. A MAGYARBAN ÉS SZÁMOS NYUGATI NYELVBEN IS MEGTALÁLHATÓ TÖRÖK/KELETI EREDETŰ KÖZMONDÁSOK

2.1. *Nem esik messze az alma a fájától.* – EUR = (az európai nyelvek száma, amelyekben megtalálható) = 43, PGy-1.48, VG-1.143 (59 adat), BU-3290. Megtalálható 13 türk nyelven: azerbajdzsáni, balkár, csuvas, gagauz, karacsáj, karaim, kirgiz, krimi tatár, kumük, nogaj, özbég, török, uigur. – A magyarban 1713-ban, a lengyelben 1558-ban jelenik meg. *Török* megfelelője: *Meyre ağacından uzak düşmez.* YM-330/2 (gyümölcs)

2.2. *Fejétől búzlik a hal.* – EUR = 36, PGy-1.97, VG-1.97/119 (40 adat), BU-2124. Megtalálható 9 türk nyelven: csuvas, jakut, karaim, kazak, karakalpak, tatár, török, türkmén, uigur. – A magyarban 1713-ban, a németben 1541-ben jelent meg. *Török* megfelelője: *Balyk baştan kokar.* YM-70/2. Megtalálható a *bolgárban*: Ribata ot glavata vonee. IN-1987, SP-428; a *románban*: Peștele de la cap se mpute. MG-6138, IN-1987. Megvan az újgörögben, az albánban, horvátban, szerbben. (IN-1987)

2.3. *A nagy hal megeszi a kis halat.* – EUR = 37, PGy-1.91, VG-1.15/26 (2 adat). – A magyarban 1847-ben, az angolban 1200 előtt, a németben 1605-ben jelenik meg. *Török* megfelelője: *Büyük balık küçük balığın yutar/yer.* YM-346/2; *bolgár*: Golemite ribi jadat po-malkite. IN-363; *román*: Peștele al mare înghite pe cel mic. MG-6136, albán, horvát: IN-363. – Megvan az arabban és számos ázsiai nyelvben is. (PGy-1.91)

2.4. *Holló a hollónak nem vájja ki a szemét.* – EUR = 48, PGy-1.13, VG-128/343 (68 adat), BU-1602. Megtalálható 12 türk nyelvben: baskir, gagauz, jakut, karakalpak, kirgiz, kumük, nogaj, özbég, tatár, teleut, török, türkmén. – A magyarban 1584-ben jelenik meg. *Török* megfelelője: *Karga karginin gözüne oymaz/çikarmaz.* IN-314 stb. – *Bolgár*: Garvan na garvan ocsite ne vadi. IN-314, SP-131; *román*: Corb la corb nu scoate ochii (1847) MG-2551. – Megvan az albánban és az újgörögben is. (IN-314)

2.5. *Ha nincs otthon a macska, táncolnak/cincognak az egerek.* – EUR = 46, PGy-1.17, VG-178/33 (29 adat), BU-1637. – Megtalálható azerbajdzsáni, csuvas, gagauz, karaim, kazah, tatár és török nyelvben, valamint az arabban is. A magyarban 1713-ban, a franciában már a 13. században, a németben 1485–1495 között jelenik meg. *Török* megfelelője: *Kedinin olmadığı yerde fareler baş cirit atar.* YM-1/2; *bolgár*: Njama kotkata, igraja miskite. IN-1477, SP-336; *román*: Cînd pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă. IN-947 (Zanne). – Megvan a horvátban, szerbben, albánban és az újgörögben is. NI-947, 1477.

2.6. *Nincsen rózsza tövis nélkül.* – EUR = 40, PGy-1.66, VG-218/141 (68 adat), BU-3625. – Megtalálható a törökben, uigurbán, számos változata van a perzsában. A ma-

gyarban 1678-ban, az angolban 1430-1440-ben jelenik meg. *Török* megfelelője: *Gül dikensiz olmaz*. YM-213/2; *bolgár*: Tröndafel bez tröne i libe bez precška ne biva. IN-2449, SP-500; *román*: Nu sint trandafiri fără spini/ghimpi. – Nu e trandafir fără spini. IN-2440 (1827-45); *albán*: A ka trenafil pa gjemba; *újjörög*: He triantafüllia kanei kai triantofilla ki arkathia. PGy-1.66.

2.7. Az *ujjunk sem egyforma*. – EUR = 19, PGy-4. Ismert 24 ázsiai nyelvben (köztük csuvasul, gagauzul, kalmükül, kirgizül, ujjurul) és arabul is. A magyarban 1850-ben, a franciában a 15. században, a spanyolban 1560-ban jelent meg. *Török* megfelelője: *Beş parmak bir değil*. YM-109/2. – *Bolgár*: I prösztite na rökata ne sza ednakvi. SP-227 (var.: IN-793); *román*: Cinci degete sint la o mină, şi nu seamănă unul cu altul. MG-1885; megvan az albánban, szerbben és a görögben is. IN-793.

3. A NYUGATI NYELVEKBEN ÁLTALÁBAN NEM TALÁLHATÓ TÖRÖK/KELETI ROKONSÁGÚ MAGYAR KÖZMONDÁSOK

3.1 *Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el*. (1872) BL-10, BS-1.46/1, VG-40/20 (29 adat), BU-1868, 1869. – Megvan az azerbajdzsániban, csuvasban, törökben, türkménben, Kelet-Európában a lengyelben (KA-1.405/66b, 1884), litvánban, lettben (GK-151), oroszban (ZV-177), ukránban (MP-337). A csuvas adat forrása: RN-46. *Török* megfelelője: *Ekmeği gördün mü ye, dayaği gördün mü kaç*. (Ha kenyeret adnak, egyél, ha ütnek, szaladj.) IN-907; *bolgár*: Kanjat li te ezs, gonjat li te bezs. IN-907, SP-244 (lita); *román*: Dacă-ţi dă, primeşte, cînd te bate fugi. HS-70/259 (Feltehetően a magyarból való átvétel.)

3.2. *Nézd meg az anyját, vedd el a lányát*. (1794) PGy-3.21, VG-45/143 (59 adat), BU-138. Megvan az azerbajdzsániban, balkárban, csuvasban, karacsájban, karakalpakban, kazahban, kirgizben, nogájban, özbégben, tatárban, törökben, türkménben, ujjurban, ezen kívül néhány európai nyelvben is. Az angolban pl. 1642-ben, a németben 1837-ben jelent meg. *Török* megfelelője: *Anasýna bak kýzýný al, kenarýna bak bezini al*. (Nézd meg az anyát, mielőtt elveszed a lányát; nézd meg a szélét, mielőtt megveszed a szövetet.) YM-244/2; *román*: Vezi mama, apoi ia fata. MG-7895.

3.3. *Híres eperre nem kell kosárral menni*. (1598) BD-1.7.2.10, 5.2.1.3., DA-2.152, Megvan a törökben, az albánban (IN-505), a görögben (IN-505), a szlovénban (BE-161/17), a szerbben (IN-505). *Török* megfelelője: *Üzümlü bol işittiğin bağa sepetini küçük götür*. (A sok szőlőjéről híres szőlőskertbe kis kosárral menj.) YM-20/2; *bolgár*: Deto csues mnogo cseresi, ne zemaj goljana kosnica. IN-505; *román*: La pomul laudat sa nu te duci cu sacul. (gyümölcsfa, zsákkal) IN-1317 (Zanne), La pomul laudat sa mergi cu sacul spart. (lyukas zsákkal) MG-4521, VI-1564.

3.4. *Eső után (késő a - vagy - nem kell) köpönyeg*. (1713) BL-408, VG-90/284

(150 adat). – Megvan a bolgárban (PS-459), horvátban, románban, törökben. *Török* megfelelője: *Geçmiş yagmura kepenek gerekmez*. (Keletkutatás 114.4/8); *román*: După ploaie nu mai trebuie căciulă. MG-3359.

3.5. *Lehajtott fejet nem éri a kard (vagy: a kard se vágja)*. (1989) BL-504, VG-97/117 (3 adat), BU-2982 – Megvan az azerbajdzsániban, karacsájban, kirgizben, özbégben, tatárban, törökben, csuvasban (RN-46), csehben (CF-429/356), lengyelben (KA-2.922/5, 1522), beloruszban (GM-2.329/1573b), oroszban (Dal szótára 2.324/1) és a balkáni nyelvekben: az albánban (IN-1830), szerbben (KV-4328), szlovénban (BE-348/28), újjörögben (IN-1830) is.

Török megfelelője: *Eğilen baş kesilmez*. (A lehajtott fejet nem vágják le.) YM-265/1, BU-2982. – *Bolgár*: Poklonena/Pokorena glava szabja ne je szecse. IN-1830, SP-396; *román*: Capul aplecat sabia nu-l taie. MG-1601, VI-270.

3.5. *Néma gyerekek az anyja sem érti a szavát*. (1598) BD-2.1.3.4., BL-629, KS-1329, SzP-286/56, VG-194/42 (52 adat), BU-3, 4. – Megvan a következő türk nyelvekben: azerbajdzsáni, gagauz, csuvas, karacsáj-balkár, karaim, karakalpak, krimi tatár, kumük, nogaj, özbég, tatár, türkmén, török. Ezen kívül megtalálható a csehben, a kránban, beloruszban, oroszban, litvánban (GK-523, PGy-2.), szlovénban (BE-105/2). *Török* megfelelője: *Ağlamayan cocuğa meme vermezler*. (A nem síró gyerek nem kap mellet.) YM-25/1, BU-4. – *Bolgár*: Detete dogde ne zaplacse, majka mu ne dava da bovae. – Dode ne zaplacse deteto, majka mu ne go nakorma. IN-557; *román*: Copilul pînă nu plînge, nu capătă ţîţă. MG-2546, Copilul care nu plînge, nu-l apleacă mama-sa. VI-459

3.7. *Nem zörög a haraszt, ha nem fúj(ja) a szél*. (1598) BD-1.4.9.6., (nád-szál), (haraszt:1851), BL-687, VG-119/130 (43 adat) – Megvan a szlovénban (MF-314/1), a bolgárban és a törökben. *Török* megfelelője: *Rüzgâr esmedikçe yaprak oynamaz*. IN-551. – *Bolgár*: Dode vjator ne povee, gorata ne sze ljulee. IN-551, SP-182.

3.8. *Lányomnak mondom, menyem értsen belőle*. (1805) BL-1207 (Lányának szólt, menyé is értsen belőle.) – VG-172/54, BU-3927. Megtalálható a következő 11 türk nyelvben: azerbajdzsáni, csuvas, balkár, karaim, kazah, kirgiz, özbég, tatár, török, türkmén, ujjur. *Török* megfelelője: *Kýzým sana söylöyörüm, gelinim sen anla*. (Lányom, neked mondom; menyem hallgasd.) BU-3927/ttū

3.9. *Olcsó húsnak híg a leve*. (1598) BD-2.8.4.7., 2.8.10.6., 3.3.5.1., 4.3.3.10., BL-770, KS-1343, SzP-287/66, VG-20/52 (93 adat), KM-438, GK-316. – Megvan a csehben (CF-400), szlovákban (ZA-218/400), lengyelben (Az olcsó húst a kutyák eszik meg.) (KA-3.502/1, 1696); hasonlóan a litvánban, lettben, beloruszban (GK-316, GM-1.468). Megtalálható a szerbben, bolgárban, törökben. Hús helyett *hal* van a következő nyelvekben: cseremisiz, finn, zürjén, ukrán. (PGy-3.232, KM-438, MP-65,352) *Török* megfelelője: *Ucuz etin çorbası tatsız olur*. NI-1287, *Ucuz etin yahnisi tatsız/yavan*

olur. YM-404/2; *szerb*: Od jeftina mesza csorba na dokinu. (LD-70); *bolgár*: Na evtinoto meszo csorbata ne e szladka. – Evtinoto meszo i kucsetata ne go jadat. (...a kutyák sem eszik meg.) IN-1287, SP-358, 239. A nyugat-európai nyelveken ugyanezt az alap gondolatot általánosabb formában fejezik ki, pl. "Ami olcsó, az drága" ("Good cheap is dear.")

3.10. *Aki téged kővel dob meg, dobod vissza kenyérrel.* (1847) BL-1087, KS-491/1120, VG-162/397 (83 adat), LK-1527A, PGy-2.44/5. old., BU-524., 2.259/736a,v). Megvan a következő türk nyelveken: altáji, azerbajdzsáni, csuvas, kirgiz, krimi tatár, tatár, teleut, török, türkmén (RN-46, BU-524): megtalálható a csehben (CF-16), szlovákban (MPa-137), lengyelben (KA-2.1/28, 1806), beloruszban (GM-2.259/736a,v), cseremiszen, szlovénben (BE-39), szerbben, bolgárban, románban, tagalogban. *Török* megfelelője: *Tas atana sen ekmek at*. (Követ dobna, dobj kenyeret.) YM-172/2, *Sana tasla vuruna/dokunana sen asla/ekmekle/pamukla var dokun*. (Aki kővel dob meg, annak ételt/kenyeret/vattát dob vissza. (BU-524), *Sana tas atana, sen asla dokun*. (Követ dobna rád, dobj ételmet.) YM-172/2; *bolgár*: Koj tebe sz kamen, ti nego sz komat. IN-98, SP-258; *szerb*: Ko tebe kamenom ti n'ega h'ebom. LD-57; *román*: Cine îți zvrle o piatră, zvrle-i o piine. MG-2001.

3.11. *Akit a tej megéget, a tarhót (az aludtjeget) is fújja.* (1611) Szenci Molnár Albert Magyar-Latin Szótára 504. old., 2. hasáb., SzP-292/129, BU-2394. Megtalálható a következő kilenc türk nyelven: azerbajdzsáni, balkár, csuvas, karaim, krimi tatár, nogaj, özbég, török, türkmén. Megvan az arabban (FA-106/523), az albánban, görögben (IN-1686), bolgárban és románban. *Török* megfelelője: *Sütten agzi yoğurdu üfleyerek yer*. (Akinék a forró tej megégette a száját, a joghurtot is fújja.) YM-137/1, 142/2.; *bolgár* Kojto sze e izgoril sz trienica, toj duha i na kiseloto mljako. – Koj sza e poparil ot preszno mleko, on duha i ot matenica. IN-1568; *román*: Cine s-a fript în ciorbă, suflă și-n iaurt. IN-1586.

3.12. *Ezer varjú ellen elég egy kő.* (1598) BD-5.6.10.3.: Elég egy kő száz varjúnak is. Ezer varjú: DA-1.46, EJ-8230, LK-2876 (Drávaszög), VG-162/387 (Erdély, 5 adat). Tíz varjúnak elég egy kő: KS-500/1400 (Háromszék) – Ismert a törökben és a perzsában, ahol "Egy göröngy elég száz/ezer varjúnak is" formában található. *Török* megfelelője: *Bin kargaya bir sapan taşý yeter*. (Egy parittyakó elég száz varjúnak is. YM-141/1.

3.13. *Nem minden veréb evődik, hányt látsz repülve.* WY-205/67 (északi csángó).

Megtalálható az arabban (FA-655/3681), törökben (YM-23/1) és balkáni nyelveken, így a szlovénben (BE-118/10), albánban (IN-2165), bolgárban, románban. *Török* megfelelője: *Her kuşun eti yenmez*. (Nem minden madár ehető.) MY-23/1; *bolgár*: Szicsko sto förka, ne sze jade. IN-2165, MG-5554; *román*: Nu tot ce zboară se mănincă. IN-2165, MG-5554

3.14. *A víz halad, a kő marad.* (1989) VG-275/239 (5 adat). IN-1856. Megtalálható a törökben, bolgárban, románban. *Török* megfelelője: *Sel gider, kum kalыр*. (A víz

folyik, a homok marad.) IN-1856; *bolgár*: Porojat sza uticsa, a pjaszököť osztava. (homok) IN-1856; *román*: Apa trece, pietrele rămın. (kő) MG-900.

Ezt a közmondást idézi többször Wass Albert 1948-ban írt "Üzenet haza" című versében "A víz szalad, a kő marad" – formában.

IRODALOM

- BD *Baranyai Decsi János*: Adagiorum Graecolatinoungaricorum Chiliades quinque. Typis Civitatis, Bartphae (Bártfa) 1598. (Reprint: ELTE, Budapest 1978)
- BE *Bojc, Etbin*: Pregovori in reki na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983.
- BL *Bura László*: Szatmári szólások és közmondások. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok. 35.) – ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, Budapest 1987.
- BS *Bálint Sándor*: Szegedi Szótár. 1-2. kötet. – Akadémiai Kiadó, Budapest 1957.
- BU *Bläsing, Uwe*: Tschuwasschische Sprichwörter und sprichwörterliche Redensarten. – Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1994. (Közi a megfelelő adatokat más türk nyelvekből is.)
- CF *Čelakovský, Frant. Lad.*: Múdroslovi národu slovanského ve příslovích. Nakladatelství Vyšehrad, Praha 1949. (Első kiadása: 1852.)
- DA *Dugonics András*: Magyar példabeszédek és jeles mondások. I-II. rész. – Grün Orbán, Szeged 1820. (A kézirat kelte: 1810.)
- EJ *Erdélyi János*: Magyar közmondások könyve. – Kisfaludy Társaság, Kozma Vazul, Pest 1851.
- FA *Frayha, Anis*: Modern Lebanese proverbs, collected at Ras al-Matn, Lebanon. – American University of Beirut 1953. Vol. 1-2. 1953. (1-4248)
- GK *Grigas, Kazys*: Patarliř paralelės. Lietuviř patarliř su latviř, baltarusiř, rusiř, lenkiř, vokieciř, lotyniř, prancuži, ispaniř, aitiķmenimis. – Leidykla Vaga, Vilnius 1987.
- HS *Hocópán Sándor*: Méhkeréki szólások és közmondások. – Proverbe și zicători din Micherechi. – Békés Megyei Tanács, Gyula 1974.
- IN *Ikonomov, Nikolai*: Balkanszka narodna mōdroszt. Uszpoderici na bōlgarszki, szrōbszki, turszki, rumōnszki, grōcki i albanszki poszlovici i pogovorki. – Izd. na Bōlgarszka akademija na naukita, Szofija 1968.
- KA *Krzyżanowski, Julian-Adalberg, Samuel*: Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. T. 1-4. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969, 1970, 1972, 1978.
- KM *Kuusi, Matti*: Proverbia Septentrionalia. 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels. Suomalainen Tiedakatemia, Helsinki 1985.
- KS *Konsza Samu*: Közmondások, szólások (Háromszéken). In: *Konsza Samu*: Háromszéki magyar népköltészet. – Irodalmi Könyvkiadó, Marosvásárhely 1957. 485–501. old. (871–1475 sorszámok.)
- LD *Lakićević, Dragan*: Narodne poszlovice. Rađ, Beograd 1983.
- LK *Lábadi Károly*: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. – Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék 1986.
- MF *Mukics Ferenc*: Magyar-szlovén frazeológiai szótár. – Madžarsko-slovenski frazeolški slovar. Magyarországi Szlovének Szövetsége, Szombathely 1993.
- MG *Muntean, George*: Apa trece, pietrele rămın. Proverbe românești. (Ediție îngrijită.) – Editura pentru literatură, (București) 1966.
- MP *Müsanıcs, Sz. V.-Pazjak, M. M.*: Ukrainsz'ki prūsiv'ja ta prükazkü. – Vüd. hudozsn'oi literaturü Dnipro, Küiv (Kiev) 1984.

MPa Melichercik, Andrej -- Pauliny, Eugen: Slovenské ľudové príslovia. Slovenské Vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1953.

PGy-1 Paczolay Gyula: Európai közmondások 55 nyelven, arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőikkel. - European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Veszprémi Nyomda, Veszprém 1997.

PGy-2 Paczolay Gyula: A magyar közmondások és szólások nemzetközi rokonsága. - Acta Hungarica (Ungvár) 4-5, 36-51. (1993-1994) (Megjelent 1997-ben.)

PGy-3 Paczolay Gyula: Magyar-észt-német-angol-finn-latin közmondások és szólások cseremiszi és zürjén függelékekkel. - Második, bővített kiadás. - VEAB, Veszprém 1987.

PGy-4 Paczolay Gyula: European, Far-Eastern and some Asian proverbs. A comparison of European, Chinese, Korean, Japanese, Vietnamese and other Asian proverbs with English, German and Hungarian equivalents. - Central Library of the University of Veszprém, Veszprém 1994., 24-26, 137-140. old.

RN Romanov, Nikita: Vattizen szamakeszem kalarasszem szutmalli jumakszem. - Csuvaszkiz poszlovici, pogovorki i zagadki. - Csuvas ASzSzR goszudarsztvo izdatelsztvi, Supaskar 1960.

SP Szlavajkov, Petko: Bölgarszki pritsi ili poszlovici i harakterni dumi. (1897) - Bölgarszki piszatel, Szofija 1972.

SzP Szent-Páli, Stephanus: Adagia in M. Transylvaniae Principatu inter Hungaros vigentia; eaque Hungarico-Latina. In: Szent-Páli, Stephanus (liberae regiaeque civitatis Albae Carolinensis senator): Grammatica Hungarica naturalis methodo latine sermone concinnata, et in usum linguam Hungaricam discentium ... luci publicae tradita. Sumptibus Authoris, Typis Martini Hochmeister, Cibinii (Nagyszeben) 1795. 283-302. old. (1-350.)

VG Vöde Gabriella: Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. - Kriterion Könyvkiadó, București 1989.

VI Vöde István: Dicționar de proverbe român-maghiar. - Editura științifică și enciclopedică, București 1978.

WY Wichmann, Yrjö: Sprichwörter, Phrasen. - In: Wichmann, Yrjö: Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó und des hertfaluer Csángódialektes. - Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1936. 201-211. old.

YM Yurtbay, Metin: A dictionary of Turkish proverbs. - Turkish Daily News, Ankara 1993.

ZA Zátorecky, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. (Red.: Mária Kosová) Tatran, Bratislava 1975. (Első kiadása: Praha 1896)

ZV Zsukov, Vlasz Platonovics: Szlovár' russzkiz poszlovici i pogovorki. - Szovetszkaja enciklopedija, Moszkva 1966.

GAZDA KLÁRA

TÖRÖK MUZEOLÓGUSOK A TÖRÖK SZŐNYEGEK SZIMBÓLUMAIRÓL

1. A forrásról

1992-ben a Török Köztársaság Állami és Kulturális Minisztériuma másodszor is kiadta török kézzel szövött (csomózott) szőnyegekről készült 1. sz. katalógusát.¹ A szerkesztők az előző tanúsága szerint 3000 tanulmányozott tárgy közül 100 olyan darabot válogattak bemutatásra², mely díszítményével használója boldogulását segítené elő.³

Amikor a katalógust kézbevettem,⁴ még nem ismertem a szerkesztés szempontját. A magyar népművészet geometrikus motívumkincséhez kerestem párhuzamokat, más népek népművészetének a megismerésén keresztül próbáltam – a recens magyar anyag alapján már megfoghatatlan – történeti kérdésekre választ kapni. A népművészet ma már nehezen megragadható logikája, a motívumok mögött lappangó jelentések kérdése érdekelt. Az, hogy nevezhető-e a szó szoros értelmében művészetnek a díszítőművészet, vagyis bizonyítható-e, hogy a díszítménykincs valaha az ember sorsproblémáit tükrözte volna, vagy pedig, amint arról a magyar néprajztudomány legelesebb népművészetkutatói meg vannak győződve, a díszes tárgy (mindenkor?) csupán a funkcióin keresztül hordozott üzenetet az emberről.⁵ A katalógus kép- és szövegmellékleteivel azt bizonygatja, hogy a használók hittek a szőnyegeken megjelenített szimbólumok jótékony erejében. Már felmerül a kérdés: vajon mind a 3000 tanulmányozott szőnyeget varázserejű jelek díszítik-e?

Problémás az is, hogy mennyire hiteles a forrás. Az adatokat állítólag az egyes szőnyegek keletkezési helyén, terepgyűjtéssel nyerték. Azonban a 100 szőnyeg közül csupán 5 db. XX. századi. Nem tudhatjuk, hogyan gondolkodott a XIII–XIX. század töröksége a szövés és a használat során textíliái motívumairól, változott-e azoknak az értelmezése és ha igen, hogyan.⁶ Sajnos, a katalógus csak néhány esetben közli a motívumok eredeti török nevét, gyakrabban csupán angolul tájékoztat a kérdésről sőt, ritkán előfordul, hogy a motívum népi nevének és a kommentár szerinti jelentésének konvergenciája nincs bizonyítva.⁷ Ha csak arról van szó, hogy egyazon településen belül is ingadozhat a terminológia, az növelné a könyv hitelessége iránti bizalmunkat. Viszont felmerül az a kérdés is, hogy vajon minden egyes leírás azonosítás alapján készült-e, vagy a szerzők különböző eredetű ismereteiket (is) felhasználták a gyűjtés esetleges hiányainak kiegészítésére. Jó volna tudnunk, hogy melyik név származik városlakóktól és melyik nomádoktól, mi az, amit megbízható

MPa Melichercsik, Andrej -- Pauliny, Eugen: Slovenské ľudové príslovia. Slovenské Vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1953.

PGy-1 Paczolay Gyula: Európai közmondások 55 nyelven, arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőikkel. - European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Veszprémi Nyomda, Veszprém 1997.

PGy-2 Paczolay Gyula: A magyar közmondások és szólások nemzetközi rokonsága. - Acta Hungarica (Ungvár) 4-5, 36-51. (1993-1994) (Megjelent 1997-ben.)

PGy-3 Paczolay Gyula: Magyar-észt-német-angol-finn-latin közmondások és szólások cseremiszi és zürjén függelékekkel. - Második, bővített kiadás. - VEAB, Veszprém 1987.

PGy-4 Paczolay Gyula: European, Far-Eastern and some Asian proverbs. A comparison of European, Chinese, Korean, Japanese, Vietnamese and other Asian proverbs with English, German and Hungarian equivalents. - Central Library of the University of Veszprém, Veszprém 1994., 24-26, 137-140. old.

RN Romanov, Nikita: Vattizen szamakeszem kalarasszem szutmalli jumakszem. - Csuvaszkiz poszlovici, pogovorki i zagadki. - Csuvas ASzSzR goszudarsztvo izdatelszti, Supaskar 1960.

SP Szlavajkov, Petko: Bölgarszki pritsi ili poszlovici i harakterni dumi. (1897) - Bölgarszki piszatel, Szofija 1972.

SzP Szent-Páli, Stephanus: Adagia in M. Transylvaniae Principatu inter Hungaros vigentia; eaque Hungarico-Latina. In: Szent-Páli, Stephanus (liberae regiaeque civitatis Albae Carolinensis senator): Grammatica Hungarica naturalis methodo latine sermone concinnata, et in usum linguam Hungaricam discentium ... luci publicae tradita. Sumptibus Authoris, Typis Martini Hochmeister, Cibinii (Nagyszeben) 1795. 283-302. old. (1-350.)

VG Vöde Gabriella: Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. - Kriterion Könyvkiadó, București 1989.

VI Vöde István: Dicționar de proverbe român-maghiar. - Editura științifică și enciclopedică, București 1978.

WY Wichmann, Yrjö: Sprichwörter, Phrasen. - In: Wichmann, Yrjö: Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó und des hertfaluer Csángódialektes. - Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1936. 201-211. old.

YM Yurtbay, Metin: A dictionary of Turkish proverbs. - Turkish Daily News, Ankara 1993.

ZA Zátorecky, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. (Red.: Mária Kosová) Tatran, Bratislava 1975. (Első kiadása: Praha 1896)

ZV Zsukov, Vlasz Platonovics: Szlovár' russzkij poszlovici i pogovorki. - Szovetszkaja enciklopedija, Moszkva 1966.

GAZDA KLÁRA

TÖRÖK MUZEOLÓGUSOK A TÖRÖK SZŐNYEGEK SZIMBÓLUMAIRÓL

1. A forrásról

1992-ben a Török Köztársaság Állami és Kulturális Minisztériuma másodszor is kiadta török kézzel szövött (csomózott) szőnyegekről készült 1. sz. katalógusát.¹ A szerkesztők az előző tanúsága szerint 3000 tanulmányozott tárgy közül 100 olyan darabot válogattak bemutatásra², mely díszítményével használója boldogulását segítené elő.³

Amikor a katalógust kézbevettem,⁴ még nem ismertem a szerkesztés szempontját. A magyar népművészet geometrikus motívumkincséhez kerestem párhuzamokat, más népek népművészetének a megismerésén keresztül próbáltam - a recens magyar anyag alapján már megfoghatatlan - történeti kérdésekre választ kapni. A népművészet ma már nehezen megragadható logikája, a motívumok mögött lappangó jelentések kérdése érdekelt. Az, hogy nevezhető-e a szó szoros értelmében művészetnek a díszítőművészet, vagyis bizonyítható-e, hogy a díszítménykincs valaha az ember sorsproblémáit tükrözte volna, vagy pedig, amint arról a magyar néprajztudomány legelesebb népművészetkutatói meg vannak győződve, a díszes tárgy (mindenkor?) csupán a funkcióin keresztül hordozott üzenetet az emberről.⁵ A katalógus kép- és szövegmellékleteivel azt bizonygatja, hogy a használók hittek a szőnyegeken megjelenített szimbólumok jótékony erejében. Már felmerül a kérdés: vajon mind a 3000 tanulmányozott szőnyeget varázserejű jelek díszítik-e?

Problémás az is, hogy mennyire hiteles a forrás. Az adatokat állítólag az egyes szőnyegek keletkezési helyén, terepgyűjtéssel nyerték. Azonban a 100 szőnyeg közül csupán 5 db. XX. századi. Nem tudhatjuk, hogyan gondolkodott a XIII-XIX. század töröksége a szövés és a használat során textíliái motívumairól, változott-e azoknak az értelmezése és ha igen, hogyan.⁶ Sajnos, a katalógus csak néhány esetben közli a motívumok eredeti török nevét, gyakrabban csupán angolul tájékoztat a kérdésről sőt, ritkán előfordul, hogy a motívum népi nevének és a kommentár szerinti jelentésének konvergenciája nincs bizonyítva.⁷ Ha csak arról van szó, hogy egyazon településen belül is ingadozhat a terminológia, az növelné a könyv hitelessége iránti bizalmunkat. Viszont felmerül az a kérdés is, hogy vajon minden egyes leírás azonosítás alapján készült-e, vagy a szerzők különböző eredetű ismereteiket (is) felhasználták a gyűjtés esetleges hiányainak kiegészítésére. Jó volna tudnunk, hogy melyik név származik városlakóktól és melyik nomádoktól, mi az, amit megbízható

hagyományból ismernek. Az, hogy nincs mindig minden motívum megnevezve, talán a hitelesség javára írható.

A közölt szövegekkel kapcsolatos tanulások csak a fent jelzett dilemmák fenntartásával vonhatók le. Mindenképp, tükrözik a török muzeológusok álláspontját, mely álláspont eltér a magyarokétól.⁸ Talán mert a törökök kultúrája régiesebb?

Két kiindulási pont lehetséges, a mintanevek felőli, meg a formák, a motívumok felőli. Jelen tanulmány az előbbire vállalkozik.

2. A mintanevek⁹

Összesen 494, esetenként többször ismétlődő nevet számoltam össze, valójában 70 terminust, melyek a következő tematikai és időrendi megoszlást mutatják:

Téma- egység	Megnevezés	Előfordulási szám	Időszak (század)						
			13.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Ember									
	<i>keze csípőjén</i>								
	<i>(elibelinde)</i>	11	x	x	—	x	x	x	x
	<i>gyermek (fiú)</i>	02	—	—	—	—	x	x	—
	<i>szem</i>	22	—	x	x	x	x	x	x
	<i>kéz</i>	06	—	—	—	—	—	x	x
Állat									
Mitológiai									
	<i>sárkány</i>	54	—	x	x	x	x	x	x
	<i>főnix</i>	15	—	x	x	x	x	x	—
	<i>szörny lába</i>	09	—	—	—	—	x	x	—
Reális									
	<i>skorpió</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
	<i>béka</i>	01	—	—	—	—	x	—	—
	<i>vízi lábasállat</i>	01	—	—	—	—	x	—	—
	<i>madár</i>	29	x	x	—	x	x	x	x
	<i>madárpár</i>	02	—	x	—	—	x	—	—
	<i>libaláb</i>	02	—	—	—	x	—	x	—
	<i>kosszarv</i>								
	<i>(kocboynuzu)</i>	12	—	—	x	—	—	x	x
	<i>teve</i>	08	—	—	—	—	—	x	x
	<i>kutyanyom</i>	01	—	—	—	—	x	—	—
	<i>ökörhügy</i>	01	—	—	—	—	x	—	—

Téma-egység	Megnevezés	Előfordulási szám	Időszak (század)						
			13.	15.	16.	17.	18.	19.	20
Növény									
Mitológiai	<i>életfa</i>	38	—	x	x	x	x	x	x
Reális	<i>platánfalevél</i>	10	—	—	—	—	x	x	—
	<i>tubafa</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
	<i>oleánderfa</i>	07	—	—	—	—	—	x	x
	<i>akác</i>	02	—	—	—	x	—	—	—
	<i>lóhere</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
	<i>dohány-</i>								
	<i>palánta</i>	02	—	—	—	—	x	—	—
	<i>keserűlapu</i>	06	—	—	—	—	x	x	—
	<i>virág</i>	03	—	—	x	—	x	x	—
	<i>virágcsokor</i>	01	—	—	—	—	x	—	—
	<i>rózsa</i>	31	—	x	x	x	x	x	—
	<i>szegfű</i>	20	—	—	x	x	x	x	x
	<i>tulipán</i>	10	—	—	—	x	x	x	x
	<i>jácint</i>	07	—	—	—	x	x	x	—
	<i>dália</i>	02	—	—	—	x	—	—	—
	<i>rumy(?)</i>	01	—	—	—	x	—	—	—
	<i>lilium</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
	<i>almavirág</i>	04	—	—	—	x	x	x	—
	<i>gránátalma</i>	01	—	—	—	—	x	—	—
	<i>alma</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
<i>mandula</i>	01	—	—	—	—	—	x	—	
<i>kalász</i>	03	—	—	—	—	x	x	—	
Élőlényekkel kapcsolatos fogalom									
	<i>termékenység</i>	15	—	—	—	x	x	x	x
	<i>terhesség</i>								
	<i>(karnijarik)</i>	01-	—	—	—	—	—	x	—
Természeti jelenség									
	<i>csillag</i>	51	x	x	x	x	x	x	x
	<i>víz</i>	01	—	—	—	x	—	—	—
	<i>folyó víz</i>	09	—	—	—	x	x	x	x
	<i>csepp</i>	01	—	—	—	x	—	—	—
Tárgy									
	<i>állatbőr</i>	04	—	—	—	x	x	x	—
	<i>láda</i>	07	—	x	—	—	x	x	—
	<i>hajszalag</i>	05	—	—	—	x	—	x	—
	<i>fülbevaló</i>	01	—	—	—	—	—	x	—
	<i>edény</i>	01	—	—	—	—	x	—	—

Téma- egység	Megnevezés	Előfordulási szám	Időszak (század)						
			13.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Forma	teáscsésze	01	—	—	—	—	x	—	—
	csésze tartó	01	—	—	—	—	x	—	—
	korsó	02	—	—	—	x	x	—	—
	dohányzacskó	01	—	—	—	—	—	x	—
	olajlámpa	03	—	—	—	—	x	x	—
	kulcs	01	—	—	—	—	—	x	—
	vetélő	01	—	—	—	—	x	—	—
	amulett	13	—	—	—	—	x	x	—
	horog	31	x	x	x	x	x	x	—
	páros horog (cakmak, cengel)	05	—	x	—	—	x	x	—
Egyéb	nyolcszög	01	x	—	—	—	—	—	—
	négyszet keretben	01	—	—	—	x	—	—	—
	rozetta	08	—	—	—	x	x	x	—
	forgó rozetta (carkifelek)	04	—	—	—	—	x	x	—
Meg nem értett török nevek	kereszt	02	—	—	—	—	—	(x)	x
	kúfi írás	04	x	x	—	x	—	—	—
	kobalak	04	—	—	—	—	x	x	—
	kocasü	01	—	—	—	—	—	x	—
	cafar	01	—	—	—	—	x	—	—

A nevek gyakorisági sorrendje a következő:

50 felett:	sárkány	54
	csillag	51
30 felett:	életfa	38
	rózsa	31
	horog	31
20 felett:	madár	29
	szem	22
	szegfű	20
10 felett:	termékenység	15
	fönix	15
	amulett	13

5–9 közt:	kosszarn	12
	keze csípőjén	11
	platánfalevél	10
	tulipán	10
	víz, folyó víz	10
	szörny lába	09
	teve	08
	oleander(fa)	07
	jácint	07
	láda	07
3–5 között	kéz	06
	keserűlapu	06
	hajsza	05
	páros horog	05
	almavirág	04
	állatbőr	04
	forgó rozetta	04
	kobalak	04
	kúfi írás	04
	virág	03
	kalász	03
	olajlámpa	03

Kétszer fordul elő: madárpár, libaláb, akác, dália, kereszt, gránátalma, dohánypalánta

Egyszer fordul elő: skorpió, béka, vízi lábas állat, kutyanyom, ökörhúgy, fa, tubafü, lóhere, virágcsokor, rügy, lilium, alma, mandula, karniyarik, fülbevaló, edény, korsó, stb., dohányzacskó, kulcs, vetélő, nyolcszög, csepp, kocasu, cafar

A leggyakrabban említett nevek némelyikéről (pl. életfa) nem tudni biztosan, hogy hiteles-e, ugyanakkor viszont a legritkábban említettek egyik-másikáról (pl. ökörhúgy, libaláb), más népek névadási gyakorlatát ismerve, az biztosra vehető. Némelyik terminus, pl. a nyolcszög, arra utal, hogy a motívum valódi nevét elfelejtették.

3. Történeti rétegek

Bár aránytalan megoszlásban, a szönyegek nyolc évszázadot ívelnek át, amint azt a részben a fenti, részben az alábbi táblázatunk is tükrözi. Ez a megoszlásbeli egyenetlenség a minták történeti alakulására nézve csak óvatos következtetések le-

vonását teszi lehetővé. A 13. századi konyai szeldzsuk-török szőnyegek vallásos jellegűek, jellegzetes motívumuk a *küfi írás*, de már jelen van rajtuk a *csillag*, a *madár*, a *keze csipőjén*, valamint a *horog* motívum. A 15. századiakon, melyeknek keletkezési helye Nyugat-Anatólia, feltűnnek a *sárkány*, *főnix*, *életfa* mitológiai ornamensek, és jelen van rajtuk a valószínűleg akkor is őrző funkciójú *szem*. Ekkortájt a virágmotívumok még ritkák: ilyen a *rózsza*, a 16. századtól a *szegfű* és a faja szerint meg nem különböztetett *virág*, és ekkortól biztos a *kosszarv* minta jelenléte is. Úgy tűnik, hogy az 1600-as években a török népművészetben is, akárcsak a magyarban, megszáporodnak a virágmotívumok (pl. *jácint*, *tulipán*, *akác*, *dália*, *almavirág*). A mintatípusok bővülő tendenciát mutatnak, anélkül, hogy a már jelzett alpmotívumok (*madár*, *csillag*, *sárkány*, *keze csipőjén*, *életfa*, *termékenység*, *kosszarv*, stb.) jelentősége csökkenne. A 17–18. században általában megsokasodnak a szimbólumok. Nagy időbeli szóródás figyelhető meg pl. a házasság szimbólumai közt. Míg a *láda* motívumot már a 15. században megtaláljuk, a *hajszalagot* csak a 17. században, a *fülberalót* csak a 19.-ben, a *kulcs* meg csak 20. századi. Recenskorú a keresztmotívum is. Viszont az egyértelműen mitológiai nevezhető motívumok különböző századokbeli arányát bemutató alábbi táblázat világosan mutatja, hogy megoszlásuk változására nézve érdembeli következtetések nem vonhatók le.

Század	Szőnyegszám		Sárkány		Főnix		Életfa	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
13.	02	100	00	000	00	000	00	000
15.	06	100	06	100	02	033	03	050
16.	03	100	01	033	01	033	01	033
17.	10	100	04	040	02	020	04	040
18.	39	100	22	056	05	013	17	044
19.	35	100	19	054	04	011	15	043
20.	05	100	4	080	01	020	02	040

4. A motívumok értelmezése¹⁰

A gyakoribb motívumok a kontextus, azaz a fő témát kifejező szimbólumok mássága szerint más- és másféle értelmezést kaphatnak. A madár az életfa mellett lélekjelkép, a házasságot szimbolizáló láda mellett viszont a szerelmesek jele. Az életfa általános életjelkép, de a termékenység jelével társítva a küszöbön álló termékenység serkentője (0026.)¹¹ A különböző helyzetű emberek számára készült szőnyegek ugyanis különböző problémákat jelenítenek meg, melyekben azonban közös a boldogság, a boldogulás vágya. Lássuk ezt a kérdést kissé részletesebben.

Mitológiai téma a *sárkány és főnix harca*, azaz a föld és ég, illetve az Anyaisten

(Földistennő, termékenység anyja) és Égisten találkozása (006.), násza (0022., 0031.), mely egyesülés következménye a tavaszi termékeny eső (0089.), maga a termékenység. E képzetből levezethetően a *sárkány* motívum termékenységet biztosít (008., 0056.), ennél fogva ott találjuk a termékenység előidézésének vágyával szőtt, azért felajánlott imaszőnyeg fejlécén is (0051.). A sárkány a távol-keleti mitológia szerint a levegő és víz éltetője, ura (0094.), ugyanakkor az élet őre (0001.). Utóbbi minőségében megvéd a rontástól (0019., 0021., 0034., 0069., 0071.), akárcsak a *kéz* motívum, mellyel Anatóliában asszociálják is (0064.). Legtöbbször megnégy-szereződve védi az *életfát*, az akörüli négy sarokban (0049., 0070., 0074., 0075., 0088., 0090., 0091., 0094., 0100.), lévén annak a mitológikus protektora (0050., 0057.).

Az *életfa*, a *madár* meg a *sárkány* egyszerre szimbolizálja az egyszerű, földi létet (0021.) és az édenkertet (0062.), valamint a folyamatoságot, a halhatatlanságot, a lélek kontinuitását (0100.). A *madarak* olykor a jó hír (0002.), a szerelmesek (0027), általában pedig a lét (0021.), az élet (0001., 0013., 0075., 0081., 0088., 0091., 0095.), a hosszú élet (0019., 0071., 0073.), a lélek (0023., 0025., 0032., 0075., 0100.), a halhatatlanság (0050.), s az életfán szintén az élet (0094., 0097.), a lelkek (0023.) jelképei. Az *életfa* megjelenítheti a születendő gyermek boldog életére irányuló vágyat (0062.), a hosszú élet reményességét (0065., 0068., 0071., 0097.), aminthogy a lélek örökkévalóságát is (0081., 0088., 0091., 0097.). Kapcsolódhat hozzá a termékenység motívum (0069.). Tekintettel az élet végeességére, az életfa szimbólum lényege mégis leginkább a reinkarnáció lehetőségének, a halhatatlanság eszméjének a kifejezése (0023.), az örök élet és az újjászületés (0049.), a halál utáni élet (0041.) ígérete. Ezért az éden fájaként jelenik meg (0038., 0041.).

A *csillag* a szerzők szerint legáltalánosabban – a szőnyegek csaknem egy negyedén – a boldogságvágy, a boldogságra való várakozás megjelenítője, de kifejezheti az örökkévalóság eszméjét is (0001., 0002., 0011., 0024., 0025., 0033., 0044., 0075., 0100.). Inkább az előbbivel cseng össze a házasság (0028.), a reprodukció (0015.) előidézőjekénti, utóbbival az édenkert (0060.), illetve az életfa reprezentációjaként (0048.) való értelmezése.

Figyelemre méltó, hogy nemcsak a famotívumokat (*életfa*, *tubafa*, *platánfa*), hanem a *virágmotívumok* 75%-át, leggyakrabban a *rózsát*, (hasonlóképpen a *rozettát*), meg a *szegfűt*, de a *tulipánt*, *jácintot*, *dáliát*, *almavirágot* és *liliomot* is az éden jelképeként értelmezik. Ennek nem mond ellent az életfa komponenseként való felfogásuk (0032., 0040.), aminthogy az a kijelentés sem, miszerint a sárkány és főnix harca úgy van stilizálva, mint egy nagy csokor szegfű és jácint (0085.). A *rózsza* csak ritkán a szerelem jelképe (0017., 0027.), s annak is a tisztaságát, a plátói aspektusát jeleníti meg, esetleg a boldogságát (0054.). A termékenységet, reprodukciót, gyermekáldás iránti vágyat legfeljebb a *tulipán* képe idézi fel (0014., 0018., 0086.). Vallásos áhítat kifejezője az *olajlámpa* motívum.

A házasság utáni sóvárgást a hozomány jelképe, a *láda* (0002., 0005., 0027., 0054., 0058., 0077., 0097.), továbbá a női szépségápolás kellékei: a *hajsza* (0008., 0017., 0034., 0056., 0058.), ill. a *fülbevaló* (0017.) motívuma fejezik ki leginkább, illetve áttételesen a *csillag* (0028.), a *rózsa* (0008.), valamint a *folyó víz* (0059.) jelei.

Már eddig is láthattuk, hogy az emberi élet termékenysége az alapvető problémák közé tartozott, ennek legfontosabb szimbólumai: a *keze csípőjén* (14%); illetve férfiakkal kapcsolatosan a *kosszarv* (12%). Utóbbi vőlegényvarázsló funkciót is betölthetett (0058.). Említésre érdemes, hogy a kettő együtt csak három szőnyeget díszít (0012., 0016., 0063.). Ugyanakkor változékony megjelenési formáikat önálló motívumként (*termékenység*) értékelik a szerkesztők (15%). Termékenységserkentő motívumok a *folyó víz* (0055., 0062., 0081., 0083.), mely persze összefügghet a házasság vágyával is (0059.), továbbá az *edény*, illetve annak különböző megjelenési formái: *korsó*, *teáscsésze* (0014., 0018., 0062., 0086.). A *sárkány* a születendő fiú-csecsemő védője (0071., 0073.). Érdekes megjegyezni, hogy a *folyó víz* ugyanakkor az édenkert jelképe is lehet (0013.).

Örök emberi probléma a csapásoktól való sikeres védekezés vágya. A katalógus szerint rontás, szemmelverés a bajok okozója, melytől bizonyára analógiás alapon éppen a *szem* (15%), illetve a *kéz* (4%), meg a *szörny lába* (0007., 0009., 0016., 0028., 0044.) véd meg, a növények közül pedig a *keserűlapu* (0047., 0058., 0084.), valamint az *oleander* (0020., 0021., 0064., 0065., 0071., 0072., 0073.). Ez utóbbi egyszerűsített sírvirág is. A tárgyak közül az *amulett* (13%), a *horgot* (17%), illetve annak *páros*, gyújtóra emlékeztető formáját, a *cakmakot* (0037.) tartják hatékonynak. Külön gond a terhes asszony megóvása *libaláb* (0020., 0062.), ill. *skorpió* (0007.) motívumokkal, s a születendő fiúgyermeké, leginkább *oleanderrel* (0071., 0073.). Természetesen, az általános boldogságjelképeknek is van védő funkciójuk, így a *rozettának*, a *csillagnak*, illetve a *forgó rozettának*, utóbbinak a török neve *szerecsenekereket* jelent.

Az általános emberi problémák közt ott találjuk még a gazdagság vágyát, melyet haszonállat, nevezetesen a *teve* képe jelenít meg (0019., 0020., 0065., 0072.). A gazdagság elnyerését serkentő szőnyegek az áldozati *állat bőre* látható (0008., 0056.).

5. Táblázatos összegzés a megjelenített problémák és a motívumok rendszeréről
E kérdés összefüggéseit a 213. és 214. oldalon lévő táblázatok szemléltetik:

A probléma és annak a megoldását befolyásoló motívum																
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Hosszú élet	x	x														
A lélek halhatatlansága	x	x														
Édenkert																
Újjászületés	x	x														
Szerelem																
Házasság, vőlegény																
Gyermekáldás, terhesesség																
Termékenység																
Védelem																
Szerencse																
Boldogság																
Jó hír																
Gazdagság																
Tavaszi eső																
Áldozat, hit																
Jósors																

A probléma, annak megoldását befolyásoló motívum																
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Célsze																
Négyezőg							X									
Kalász								X								
Gránátalma								X					X			
Csepp								X								
Horog									X							
Kereszt									X							
Forgó rozetta										X						
Libaláb								X	X		X				X	X
Szörny lába									X							
Szem									X							
Kéz									X							
Amulett									X							
Keserőlapu									X							
Oleander									X							
Skorpió									X							
Edény							X									
Állabőr																
Tere													X		X	
Olajlámpa													X			
Alma, almavirág						X		X							X	

Felmerül a kérdés, hogy van-e valamiféle érintkezés a török és a magyar népművészet tartalmi, terminológiai és formai jellemzői között. Ennek megválaszolása önálló tanulmányt érdemelne. Addig is elmondhatjuk, hogy a mi szimbólumaink alakulását a mitológia helyett a keresztény vallás befolyásolta. Ugyanakkor a törökökhöz hasonlóan mi is próbáltunk mágikus eszközökkel védekezni az ártó erőtől, pl. a szemmelveréstől. Hagyományos szimbólumhasználatunkat azonban alaposan aláaknázták a nyugati kultúrából kölcsönzött pragmatizmus és racionalizmus. Így az egykori szimbólumok felismerése legtöbbször előzetes rekonstrukciós vizsgálatokat tesz szükségessé. Ebben segítségünkre lehet a népi terminológia, a formakincs és a hozzájuk rendelhető szellemi képzetek együttes vizsgálata. Mindehhez azonban szét kell választanunk a különböző történeti rétegeket. Próbáljunk mégis néhány, a törökkel analóg magyar díszítményt megemlíteni. Sárkány motívum nálunk is előfordul, de vagy hiedelmek vagy bibliai asszociációk kapcsolódnak hozzá. Geometrikus díszítménykincsünkben gyakori a törökkel a neve és formája szerint azonosíthat csillag, de nem ismerjük a jelentését. Ugyanez a helyzet a berbécsszarva, valamint a kánk (horog) mintával. A szem motívum is gyakori, de csak helyenként nevezik így és nem tudják, hogy védekező funkciója. A kezecskék nálunk a fésű helyettesítik... A keze csípőjén megnevezést a máramarosi románok ismerik: a török szőnyegek kedvelt termékenységbiztosító motívumának ők a *doamna cu mina in sold* nevet adták. Köztudomású, hogy nálunk is sok a virágmotívum. Ma már kezdenek figyelni rá, hogy a református templomi kazetták virágdíszítményei a mennyeország hangulatát árasztják, míg az állatornamentek bibliai szövegekre utalnak. Míg a rózsák a mi kultúránkban is vallási jelkép eredetűek, a keresztény szentek attribútuma vagy helyettesítője, a tulipán motívumnak a női termékenységgel való profán vonatkozásai is felismerhetők, amint arra Hoppál Mihály egy tanulmányában rámutatott. Visszatérve a török szőnyegekhez, összegzésül azt mondhatjuk el:

Tanulmányunkat a forrás hitelességének enyhe megkérdőjelezésével kezdtük. E dilemmánkat több felőlről is feloldhatjuk – a jövőben. Így mindenekelőtt a török népi kultúrával kell megismerkednünk. Ugyanakkor közvetett – más népek népművészetéből nyert – adatok, és persze, a névanyag mellett a formakincs megismerése is segíthetnek kételyeink megerősítésében vagy elvetésében. Mindez sok-sok előmunkálattal igényel.

Addig is: ha hihetünk a török muzeológusoknak, akkor a török szőnyegek emberi sorsproblémákat szóltattak, jelenítettek meg, abban a reményben, hogy az ábrázolás módja önmagában is a problémák megoldását vetíti elő. Ezt a reményt táplálta a tulajdonos önszuggesztója, intenzíven átélt vágyakozása, meg az imája is. A szőnyegek jelentős hányada ugyanis imaszőnyeg is volt. Olyan imaszőnyeg, mely képileg is megjelenítette az ima tartalmát.

¹*Turkish Handwoven Carpets Catalog No. 1.* Facsimile Second Edition, Turkish Republic Ministry of State - Ministry of Culture, Ankara, 1992. Az első kiadás 1987-ben jelent meg.

²E 3000 szőnyeget magángyűjteményekben, moschékban és múzeumokban őrzik, így mindenekelőtt a *Türk ve Islam Eserleri Müzeum*ban, az *Antalya Müzeum*ban, néhányat külföldön, így a *Berlin Staatliche Museum*ban, az ugyancsak berlini *Museum für Islamische Kunst*ban, a *stocholmi Statens Historiska Museet*ben, többet a *New-Yorki Metropolitan Museum of Art*ban, s a katalógusban egy, a budapesti *Iparművészeti Múzeum*ban található szőnyeg is szerepel. Még egy 1604-ből datált, a londoni *National Portrait Gallery*ben őrzött festményt is feldolgoztak.

³Az előszót a török állam minisztere, valamint a kultúra és turizmus minisztere, a bevezetést a THC betűnéven megnevezett kutatási program Végrehajtó Bizottsága nevében Dogan YILMAZKAYA, Sahika ÜNAL és Güran ERBEK írták alá. Eszerint várható további száz szőnyeg. Összeadása a katalógus II. kötetében.

⁴Ezúton mondok köszönetet DAVID Gézának, a budapesti ELTE Török Tanszéke tanárának, aki volt szíves ismeretlenül is kölcsönadni tanulmányozás végett az albumot.

⁵Ezt az álláspontot képviseli HOFER Tamás és FÉL Edit a máig legreprezentatívabbnak számító magyar népművészeti kiadványban (*Magyar népművészet*, Bp. 1977, második kiadás, 14-22.).

⁶Minden esetre az ázsiai termelési mód hosszú évszázadai aligha hozhattak forradalmi változásokat a városi, de főleg a nomád törökök népi kultúrájában.

⁷Pl. a 0054. kódszámú szőnyeg egyik motívumát a szerzők *rózsának* nevezik, megjegyezve, hogy a helyi neve: *almavirág*. A 0064. kódszámúnál meg egy, a régióban *kéznek* nevezett motívumról állítják, hogy az tulajdonképpen *sárkány*, és a szőnyeg a sárkány és *főnix* harcát jeleníti meg. Viszont nem jelzik, hogy melyik motívum jelöli a főnixet.

⁸Itt elsősorban a hivatalos magyar álláspontra gondolok, amivel különbözőképpen megalapozott alternatív vélemények állnak szemben. Alulírott nem szeretnék az objektivitás talajáról lecsúszottak közé tartozni.

⁹Jobb híján, ide kellett sorolnom mind a török nyelven is, mind a csak angolul megadott megnevezéseket, mely utóbbiak nem is biztos, hogy nevek, esetenként csupán értelmezések.

¹⁰E fejezet a forrás szerinti értelmezéseket mutatja be. Egyébként a magyar szakirodalomban tudtommal a török szőnyegek motívumkincsének értelmezését csak LÜKŐ Gábor kísérelte meg, *Mit is szőtt a mi öreganyánk*, in: uő: Gyökereink I. Magyarország, 1991. 24-45. c. tanulmányában.

¹¹A zárójeles, félkövér betűvel szedett számok a továbbiakban a példázott motívum katalógusbeli előfordulási helyére (pontosabban a szőnyeg sorszáma) utalnak. Esetenként ehelyett a motívum (értelmezés) előfordulási arányát adom meg, ez esetben a számot dőlt betűvel szedve és a % jelét is feltüntetve.

¹²E kategóriába sorolom az *életfa* jelentésben, illetve funkcióban szereplő olyan motívumokat is, mint a *platanfa levele* (0043., 0078.), *tubafa* (0013., 0023.), *rózsa és szegfű* (0032.), *kereszt* (0024., 0026.), *csillag* (0033., 0091., 0097.). is

¹³Ide értendő a fajlag meg nem határozott *virág* motívumon kívül a *szegfű*, *jácint*, *dália*, *liliom* és *rumy* is.

¹⁴Ide értendő a *korsó*, *teáscsésze*, *teáscsésze alja* motívum is.

SIPOS JÁNOS

BARTÓK NYOMÁBAN ANATÓLIÁBAN

Míg a török összehasonlító nyelvtudomány magas szintet ért el, nem mondható el ugyanez a török népek zenéjének összehasonlító elemzésével foglalkozó zenetudományra. Nem születtek még meg az összehasonlításhoz szükséges alapvető zenei monográfiák, sőt gyakran hiányzik a dallamok osztályozására és elemzésére való törekvés is.

Pedig a kérdés általános érdeklődésre tarthat számot: vannak-e közös vonásai a különböző török népek népzenejének, és ezek hogyan viszonyulnak a magyar népzenei rétegekhez. Ugyanilyen fontos lenne annak az eldöntése is, hogy az esetleges egyezések minek tulajdoníthatók.

A magyar ethnomuzikológia számára különösen fontos a török népzene régi rétegeinek megismerése, hiszen tudjuk, hogy bizonyos török csoportok nagy szerepet játszottak a magyarság, a magyar kultúra és népzene kialakulásában. Nem véletlen hát, hogy a magyar kutatók szerepe kiemelkedőnek tekinthető a török és magyar népek népzenejének összehasonlító kutatásában.

Bartók Béla a magyarság és szomszédainak népzenején kívül intenzíven érdeklődött a rokonnépek zenéje iránt is. Ahogy tömören összefoglalta: *"Finn-ugor török hasonlóságokat először a Volga táján élő népek irányában kerestem, és onnan kiindulva végül Törökország irányában."*¹

1935. december 1-én Rásonyi László, az akkor alakuló Ankarai Egyetem filológia-történeti fakultásának professzora levelet írt, és törökországi gyűjtőutat javasolt Bartóknak.² 1936 áprilisában az Ankarai Halkevi elnöke immár hivatalosan is felkérte Bartókot, hogy tartson előadást a népzene gyűjtés módszereiről és zeneszerzői iskolájának főbb alapelveiről. Bartók nagy örömmel olvasta a hírt, és elfogadta a meghívást. Nyáron törökül tanult, és 1936 novemberében már Törökországban gyűjtött.

Török gyűjtéséről három könyv is megjelent,³ és sokszínű beszámolók is olvashatók róla⁴, most csak Bartók összefoglaló szavaiból idézek:

"Az anyag alapos tanulmányozása során a következők derültek ki:

Az anyag láthatóan legrégibb, legjellemzőbb és legegységesebb része, a teljes gyűjtés 43%-a, izometrikus négysoros parlando dallamokat tartalmaz, nyolcas vagy tizenegyes szótagszámmal. A dallamok hangneme dor, eol vagy frig, szerkezetük ereszkedő, és megjelennek bennük a magyar ill. a cseremiszi népzene oly jellemző pentaton rendszer nyomai.

E dallamok közül a nyolcszótagosak megegyeznek a magyar régi stílus nyolcszótagos dallamaival, a tizenegyszótagosak pedig közeli rokonságban vannak a

*régi magyar anyaggal. Mindez a magyar és a török anyag közös Nyugat-Közép-Ázsiai eredetére utal, és korát legalább 15 évszázadosnak határozza meg.*⁵

Bartók törökországi gyűjtése osztozott egyéb népzenei gyűjteményeinek mostoha sorsával, és csak 1976-ban, sok évvel a zeneszerző halála után került kiadásra, Magyarországon és Amerikában szinte egyidőben, majd 1991-ben Törökországban. Egyik kiadvány sem keltett feltűnést, pedig nem 'csupán' a magyar és a török őstörténetet valamint a török-magyar zenei kapcsolatokat mélyen érintő műről van szó, hanem az etnomuzikológia egyik fontos munkájáról is. Azt is tudjuk, hogy Bartók nagy jelentőséget tulajdonított a gyűjtésének. Hosszú szünet után ez volt az első és egyben utolsó gyűjtőútja, és a török zene annyira foglalkoztatta, hogy Amerikába történt emigrálása előtt komolyan gondolkozott a törökországi letelepedésen.

Mi lehet ennek a közönynek az oka? Ha eltekintünk minden egyéb lehetséges magyarázattól, egy súlyos érv akkor is fennmarad: Bartók török gyűjtése oly kevés dallamot tartalmazott, hogy abból egy ma hatvanmillió népi népzenejére érvényes megállapítások csak nagy fenntartásokkal fogalmazhatók meg. A török népzeneről pedig egészen a legutóbbi időkig nem született olyan átfogó elemző mű, mely értelmező háttérrel adhatott volna Bartók gyűjtéséhez.

Magam 1987 tavaszán érkeztem feleségemmel Törökországba, hogy az Ankarai Egyetemen magyar nyelvet tanítsunk. A *Dil ve Tarih Coğrafya* vagyis az Ankarai Egyetem Bölcsésztudományi Karának ugyanazon a Hungarológia szakán dolgoztunk, melyet Atatürk rendelete alapján 1936. január 9-én, nem sokkal Bartók török útja előtt alapítottak, és ahol Bartók törökországi útja idején Rásonyi László is tevékenykedett. Törökországi terepmunkám 1988-tól 1993-ig tartott. Három központot választottam ki a Toros-hegység déli vonulata mentén: keleten Adanát - ahol Bartók is gyűjtött, nyugaton Antalyát, a kettő között pedig Mutot. Ezekből a központokból indultam gyűjtőutakra a környékbeli kis, elzárt falvakba. Elsősorban a vokális anyag gyűjtésére és lejegyzésére koncentráltam, de felvettem jelentős mennyiségű hangszeres darabot is. A fenti területeken kívül alkalmanként Törökország más vidékein is gyűjtöttem (pl. Ankara, Denizli, Trabzon stb.). Összesen 1500 dallamot rögzítettem magnetofonon 233 adat-közlőtől 85 helyen. Saját gyűjtésem kiegészítéséül feldolgoztam egy összehasonlító anyagot, mely Törökország szinte minden területéről származó 3000, főleg giusto dallamból áll.

Ennek a hatalmas anatóliai anyagnak az áttanulmányozása során kiderült, hogy van egy dallamtömb, mely a török népzene fontos archaikus formáit tartalmazza, melynek magyar vonatkozásai is figyelemreméltóak, és amely mennyiségileg és jelentőségében is kiemelkedő. A tömb dallamait a *szo-mi-re-do* dallammag jellemzi, de ide tartoznak a dallammag különböző, esetenként bővült megvalósulásai is. A tömbben a következő, egymással többé-kevésbé összefüggő zenei osztályok foglalnak helyet:

- 1) (*Szo*)-*mi-re-do* magú ütempáros típusok,
- 2) Török és magyar pentaton és diatonikus siratók,

- 3) Török és magyar *pszalmodizáló* dallamstílus,
- 4) Diszjunkt dallamok és az 5(5)b3 kadenciás, *AAA_kB* formájú típusok,
- 5) Nagy ambitusú parlando típusok.

Ezek közül most a hely, illetve az idő korlátozott volta miatt csak a zsolttározó vagy másképpen pszalmodizáló jellegű anatóliai és magyar dallamokkal foglalkozom.

A magyar és a török pszalmodizáló dallamstílus

"Uramfia, hiszen ez mintha egy régi magyar dallam változata volna", kiáltott fel Bartók Béla 1936-ban a törökországi Osmaniye falu egyik parasztházának udvarán, amikor meghallotta a hetvenéves Ali Bekiroğlu Bekir által elénekelt török dallamot. És a legnagyobb meglepetésére a második dallam is egy magyar dallam rokona volt.

Milyenek is voltak ezek a dallamok?

A magyarság régi dallamai között találunk a *mi-re-do* magra felülről ereszkedő illetve végig a *mi-re-do* magon mozgó dallamokat is. Ezeket Bartók a saját rendezéseiben nem választotta el egymástól, pl. *A magyar népdal* c. könyvében az A.I. osztály első három dallama 5(b3)b3 kadenciás és tizenkétszótagos, de míg az első dallam *do-re-mi*-vel indul, és már az első sorában eléri a *szo*-t is, addig a második dallam szinte végig a *do-re-mi* sávban mozog, a harmadiknak pedig az első sora magasan, a 7-8. fokokon recitál.

Noha Kodály illetve Járdányi ezeket a magasabb ill. alacsonyabb mozgású *do-re-mi* középpontú dallamokat külön vette, újabban Szendrey Janka és Dobszay László ismét egybefogva tárgyalja őket. A *pszalmodizáló*nak nevezett dallamstílus alapja egyetlen, *do-re-mi* magú dallamtípus. Ennek a magnak a hangjai dominálnak a főcezára környékén, de a mag fölfelé és lefelé is szimmetrikusan bővíthet egy kis terccel és egy nagyszekunddal. A bővülésnek megfelelően a stílus a közép- és magaságú illetve ereszkedő első sorú dallamok osztályaira osztható szét, de találhatók példák a magas és a közepes kezdés felcserélhetőségére. Legjellemzőbb egy ambitus-kitöltő mozgás, mely meglehetősen esetlegesnek tűnik, a fejlett dal-forma kivételes. A pentatónia viszonylag tisztán jelentkezik, idegen hangok legfeljebb a b2. vagy 6. fokon lépnek be, ezzel fríg, eol színezetet kölcsönözve.

A kapcsolódó szövegek négysoros strófákból állnak, ám viszonylag nagyszámú egyéb formai megoldás is van: két- és háromsorosság, kettéosztott hatsorosság stb., és vannak példák ugyanannak a dallamnak a formavariációira is. Kivételes a sorismétlés, a dallamok formáját legjobban az ABCD jellemzi. Előfordulnak motívumismétlések, de nem következetesen és a megismételt motívumok a sornál rövidebbek. A középkedzű dallamcsalád szekundszekvenciákra hajlamos, míg az ereszkedő dallamcsalád néhány dallamában kvintváltást figyelhetünk meg.

A fő szövegműfajok: ballada, keserves, bujdosó-ének, koldusének, katonasírató, esetleg parodisztikus panaszdalok. Jellemző a hosszú, sok versszakos szöveg, de csak a ballada szövege tekinthető megkomponált versnek. A balladák, keservek és a velük rokon műfajú szövegek többségében hatos, nyolcas illetve tizenkettes szótagszámú strófákon hangzanak el, parlando vagy rubato előadásban. A stílus a parlando, rubato előadott törzsanyagon kívül egy vékonyabb giusto réteget is tartalmaz, melyet egyszerű táncdallamok alkotnak.

A hasonló anatóliai dallamokra a magyar stílus fenti jellemzése szinte szó szerint ráillik, noha kisebb eltérések természetesen vannak. A török dallamok első sorában ritka a kétszeres *do-re-mi* kezdés, és a VII. fok kisebb, bár nem elhanyagolható szerepet játszik bennük. A pentatónia az általános anatóliai jellegnek megfelelően kevésbé szigorú: a 6. fok ugyan gyakran hiányzik, de a 2. fok szinte minden dallamban előfordul, igaz sokszor csak a dallamok végén, a záróhangra ereszkedéskor. Míg a magyar anyagot az ABCD forma dominanciája jellemzi, a török anyagban az ABCD-n kívül gyakori az ABBC vagy ABB₁C forma is. Ugyanakkor a konkrét török dallamokhoz mindig lehetett találni meggyőző magyar párhuzamot.

A magyar és a török *pszalmodizáló* dallamok szövegei közötti fő különbség az, hogy a török népi költészet szinte kizárólag hét-, nyolc- és tizenegy szótagos versekből áll, szemben a magyarban kedvelt hatos, nyolcas és tizenkettes szótagszámokkal. A török dallamokban a hétszótagos dalok többsége giusto, míg a nyolc- illetve tizenegy szótagos dalok gyakran parlando, rubato előadásúak. A szabad ritmusú török *pszalmodizáló* dallamok műfaja kisebb része halottsírató, a többségük keserves.

Haladjunk végig a török *pszalmodizáló* dalamokon⁶. A dallamok sorrendjét most az határozza meg, hogy milyen mértékben távolodtak el a *mi-re-do* magon történő kissé esetleges jellegű mozgástól a nagyobb ambitusú dallamosabb megoldások felé. Kissé önkényesen meghúzhatunk egy határt, ahol a felső kiegészítő hangok már jelentős szerepet játszanak, és ennek megfelelően a dallamokat az alacsonyabbak és a magasabbak két osztályába sorolhatjuk. A magasabb dallamok a kvintváltók felé mutatnak bizonyos hasonlóságot, azonban míg a kvintváltók felépítése két sávra szétváló diszjunkt, e dallamoké a középső *mi-re-do* magból bővülő konjunkt.

Alacsonyabban mozgó anatóliai és magyar *pszalmodizáló* dallamok

E réteg dallamaiban közös az első sor *do-re-mi* hangokon való mozgása, de legalábbis a dallamkezdő *do-re-mi* emelkedés. Ide veszem azokat a török zenére igen jellemző dallamokat is, melyek első sora a *mi* hangon recitál, és egyebekben beleillenek a *pszalmodizáló* stílusba.

1. típus. *Do-re-mi*-vel indul, majd a *do-re-mi* trichordon esetlegesen mozog, és onnan csak a dallam végén hanyatlik le. (Ex 1a-b),

2. típus. *Do-re-mi*-vel indul, majd a *do-re-mi* trichordon mozog, de már kiegyensúlyozott strófát formál (Ex 2a-b, 2c-d),

3. típus. *Mi*-n kezdődik, majd első sora a *mi-re* bichordon illetve a *do-re-mi* trichordon imbolyog (Ex 3a-b),

4. típus. Az első sor a *mi*-n mozog, a többi sor alacsonyabb (Ex 4a-b),

5. típus. A *fa(fi)* hang is belép az első sorban vagy a második sor elején illetve közepén (Ex 5a-b),

6. típus. Az első sor *do-re-mi* kezdése és mozgása után a második és harmadik sorban megjelenik a *szo'*, esetleg a *la'* hang is (Ex 6a-b),

7. típus. Az első sor emelkedik, és megjelenik benne a *szo'*, esetenként kadenciahangként is (Ex 7a).

1. ábra. 1-7. *pszalmodizáló* típusok

1a) DSZ-13

Ke - ser - ves a - nyá - nak Ke - ser - ves gyer - me - ke

El - in - dult az út - ra, Ski - me - redt a sze - mc.

1b) Konya-53

Meg le - he - tck én át - koz - va, Ne le - gyen sze - ren - csém so - ha,

2a) DSZ-12

Sem - mi - ne - mű já - rá - som - ba, sem - mi fi - a - tal - sa - gom - ba.

Van a rossz-ba, sines a jó-ba, s van a min-den-na-pi bú-ba.
 Van a rossz-ba, sines a jó-ba, s van a min-den-na-pi bú-ba.

2b) Konya-129

Two staves of music in G major, 4/4 time. The melody is a simple, repetitive tune with a final cadence.

2c) DSZ-18

Kö-ve-cses út mel-lett Pá-rot-lan ger-li-ce.
 Ki-nek e-vi-lá-gon Nem volt sze-ren-csé-je.

2d) No 82

Yağ mu-run se-si-ne bak, Aş-ka da-vet e-di-yor,
 Ca-ma vu-ran her dam-la, Be-ni ha-rap e-di-yor.

3a) DSZ-24

Bi-li-bók Já-nos mit gon-dol-tál, Het-fün é-jen mit ál-mod-úl?
 Én e-gye-bet nem gon-dol-tam, Mar-há-im já-rom-ba fog-tam.

3b) Konya-216

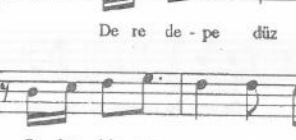
Two staves of music in G major, 4/4 time. The melody is a simple, repetitive tune with a final cadence.

4) No 79

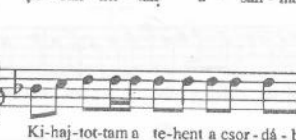
Taş de-lik, taş de-lik, Su-lar a-kar üç-beş bö-lük,
 Bi-le-ği-zi-me bu-la-na, Ken-dim ye-te-rim müj-de-lik.

5a) DSZ-34

Má-kó-fal-vi nagy hegy a-latt Két kis-le-ány za-bot a-rat.
 Ej-haj, má-kot nem tud-tak haj-ta-ni, Sze-re-tőt tud-tak tar-ta-ni.

5b)

De re de - pe dűz ol - sa, Git - ti - ğin yer dűz ol - sa,
Ço - ban - lık - tañ u - san - mam, Yol - da - şım bir gız ol - sa.

6a)

Ki - haj - tot - tam a te - hent a csor - dá - bo, Ko - mán - asz - szony - nyal ősz - szc - ta - lál - kosz - tam.

6b)

Ad - dig, ad - dig dis - ku - rál - tunk, Mig a csor - dát ha - za vár - tuk.

7a)

Magasabban mozgó anatóliai és magyar pszalmódizáló dallamok

Ezek a dallamok, melyek a gregorián *tonus peregrinus*⁷-hoz tartoznak, magasan kezdődnek, és bennük a szo' hang fontos szerepet játszik.

8. típus. Az első sor domború, a többi sor alacsony (*Ex 8a-b*).

9. típus. Az első sor *szo'*-ról érzekedik *mi*-re, a többi sor alacsonyabb (*Ex 9a-b*). Ilyen magyar dallam igen kevés van. Hallgassuk meg a siita alevik egy vallási énekét, egy ún. *samah* dallamot:

10. típus. Az első sor *szo'-(fa)-mi* kezdése után a második sor is *szo'-*ról ereszkedik. A harmadik sor alacsonyabb (*Ex 10a-b*), mint a következő lakodalmi énekben:

11. típus. Az első sor *mi*-n vagy *fā*-n mozog, a második és harmadik sorok pedig *fā*-ról vagy *szo'*-ról sülyyednek alá (*Ex 11a-b*),

12. típus. Az első sor határozottan a *szo'* illetve a *la* hangon mozog, a magasan kezdődő második illetve harmadik sorok pedig belesüllyednek a *mi-re-do* sávba (*Ex12a-b*).

13. típus. Egyedi *fá-re fá-re* kezdés (Ex 13a-b). Ilyen a magyar stílusban nincs, és a törökben is ritka.

14. típus. VII. fokú kadencia szerepel valamelyik sorban. A magyar dallamok között ez annyira természetes, hogy nem is hozok rá példát. Ugyanakkor a török pszalmódizáló dallamokban is előfordul a VII. fok, nagy ritkán még kadenciahangként is (*Ex 14a-b*).

2. ábra. 8-14.pszalmodizáló típusok

8a)

Ki van az én sze - mem sir - va,
Mert a rő - zsá - mat más bír - ja.
Mért fo - gad - ta azt az e - gyet,
Raj - tam ki - vűl más nem sze - ret.

No88

8b)

Şu kış - la - nın ka - pı - sı - na,
Na - il ol - dum ya - pı - sı - na,
Üç beş ha - in öl - dü - re - yim,
Ki - lit vu - run ka - pı - sı - na.

No89

9)

Mu - ham - med a - na - dan düş - tü,
Mu - ham - med a - na - dan düş - tü, Ka - fîr - la - rın ak - li şaş - tı,
Bin ki - li - se ye - re geç - ti,
Mu - ham - med doğ - du bu ge - ce.

DSZ-101

10a)

A - pâm, é - des a - pâm,
Bi - zony é - des a - nyâm,

Bi - zony é - des a - nyâm,
Bar - csa - it sze - re - ti.

No92

10b)

Ev - le - ri - nin ö - nü ka - vak,
Ka - vak - tan dö - kü - lür yap - rak.
E - lün kı - na, ba - şım du - vak,
Kız a - na - sı, kız a - na - sı,

DSZ-102

11a)

Meg - mond - tam én bús ger - li - ce,
Ne rakj fész - ket az út szél - re,
Mert az ú - ton so - kan jár - nak,
A fész - ked - böll el - va - dász - nak.

11b) No100

Şu dal boy-lu-ma da-yı ke-fen do-laş-tı-yı,

Can ü-zül-dü o köy e-vi-ne u-laş-tı-yı.

Hem ko-yun-lar hem ku-zu-lar me-leş-tı-yı.

Ti-ti-reş-ti dal-lar da ya Pir Sul-tan de-yir.

12a) DSZ-157

Sop-rik az er-de-i u-tat,

Vi-szik a ma-gyar fi-u-kat.

Vi-szik, vi-szik sze-gé-nye-ket,

Sze-gény ma-gyar le-gé-nye-ket.

12b) No110

A-ya-ğı-nı bas-tın da te-lin üs-tü-ne,

Ağ-la-ya-rak çık-tın da-lın üs-tü-ne nay.

A kız de-rin-den ay ya-zın sa-lın üs-tü-ne, ay,

Ha-ya-tı-ma bo-yun bük-tüm, ağ-la-dım.

13) No94

Ku-yu-luk ta ol-muş dö-vüş,

Mar-ti-ni-ni al da sa-vuş,

Dün-ya sa-ña ga-lır m'o-la,

Ba-ya-toğ-lu Meh-med ça-vus.

14a) Konya-7

1)

2)

2)

1)

14b) Konya-169

1)

1)

Összefoglalás

Tudjuk, hogy a magyar stílushoz hasonló rétegeket a latin egyházi zenekultúra az első és a hatodik zsolnártónusban és ezek strófás formáiban már kialakulási periódusa óta, tehát legkésőbb a 3–4. század óta magában hordoz⁸. A népi és az egyházi stílus közötti kapcsolat magyarázata az lehet, hogy az egyházi hagyomány "stilizált, rögzített, rendezett valamit, amit a zenei köznyelvből merített". A magyar stílus tehát valószínűleg nem egyházi eredetű, és tartalmaz az egyházi stílus dallamainál egyszerűbb (siratós) illetve szervezettebb (strófikus) rétegeket is. Ugyanakkor előfordulnak benne egyházi énekekből levezethető dallamok is.⁹

A magyar dallamstílus csak Erdélyben mutatható ki (pl. Moldva, Bukovina, Mezőség). Nem valószínű, hogy peremterületekre visszaszorult archaikus réteg lenne, mivel más régies kultúrájú magyar helyeken nem található meg. Ez pedig arra utal, hogy a székelyek sajátja volt, és az ma is. Az a kérdés azonban, hogy az erdélyi népesség hol találkozott ezzel a zenei köznyelvvvel, melyből az egyházi stílus is merítették, megválaszolatlan maradt.

A Lach-gyűjtésben sok változata van a *do-re-mi* magú dallamok első felének, és ez a forma előbukkan például a szinte kizárólag *do*-pentaton dallamokat éneklő mongóliai kazakok dallamai között, valamint Anatóliában is. Ugyanakkor hasonló dallamok *átfogó stílus* formájában a belső-ázsiai törökség köreiből (legalábbis eddig) nem kerültek elő. Két hasonló tatár dallamot találtam ugyan, de ezek az áttanulmányozott mintegy ezerkétszáz dallam között inkább kivételesnek tűntek. Elszórtan a Dél-Nyugat-Kazakisztán *Mangisztaw* vidékén élő kazakok zenéjében is vannak ilyen dallamok.

A megfelelő török dallamok Törökország szinte minden pontjáról előkerültek, és nemcsak a megbízhatónak látszó idősebb falusi adatközlők ismerték őket, hanem jól dokumentálhatóan széles körben közkedveltek. A rádió és a televízió népzenei programjaiban, a fél- vagy egészen professzionális népzenei énekesek kazettáin és műsoraiban is mindig hallható egy-két ilyen dallam. Jellemző, hogy míg a többi négysoros anatóliai dallam sokszínű képet mutat, a *pszalmódizáló* dallamok hatalmas összefüggő zenei tömböt alkotnak. Nem volt véletlen tehát, hogy már Bartók viszonylag kis gyűjtésében is nagy számban fordultak elő.

A nagyobb török anyag tehát részben megerősítette, részben pedig kibővítette Bartók megállapításait a pszalmódizáló dallamokról. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy míg a magyar anyagot illetően nagy felfedezések nemigen várhatóak, addig az anatóliai népzene továbbra sincs teljes mélységében felgyűjtve és elemelve. Különösen fontos lenne az anatóliai népzene török rétegeinek további felszínre hozása. Erre a további török népek, elsősorban az azerik, a türkmének és a kazakok népzenejének összehasonlító tanulmányozása adhat majd módot.

BIBLIOGRÁFIA

- A kottamellékleteknél *DSZ-szám* - a DOBSZAY L. - SZENDREI J. (1977) könyvben a dallam sorszáma, *SIP-szám* a Sipos (1994)-beli dallam sorszáma, a *Konya-szám* a konyai Selcuk Egyetem Archivumának dallam-sorszáma utal, a *TRT-szám* pedig a Török Rádió és Televízió kiadványaira utal.
- BARTÓK B. (1920), *Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung*, Zeitschrift für Musikwissenschaft 1920. (II.) évfolyam, 9. (június) szám, pp. 489–522. In: BÖI. pp. 518–561., Budapest
- BARTÓK B. (1923), *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*, Drei Masken Verlag, München
- BARTÓK B. - KODÁLY Z. (1923), *Erdélyi Magyarság. Népdalok*, Népies Irodalmi Társaság, Budapest
- BARTÓK B. (1924), *A magyar népdal*, Rózsavölgyi és Társa, Budapest
- BARTÓK B. (1931), *Hungarian Folk Music*, Oxford University Press, London: Humphrey Milford
- BARTÓK B. (1935), *Melodien der rumänischen Colinde (Weinachtslieder)*, Universal Edition, Wien
- BARTÓK B. (1935a), *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*, Népszerű Zenefüzetek (szerk. Molnár Antal) 3. szám, Somló Béla könyvkiadó, Budapest
- BARTÓK B. (1936), *Halk müziği Hakkında*, Raceb Ulusoglu nyomdája, Ankara
- BARTÓK B. (1937), *Collecting folksongs in Anatolia*, Hungarian Quarterly 1937. évfolyam, (III. kötet) 2. (nyári) szám, 337–346. lap., Budapest
- BARTÓK B. (1959), *Slovenské ľudové Piesne - Slowakische Volkslieder* I. kötet, Academia Scientiarum Slovaca, Bratislava
- BARTÓK B. (1967, 1975), *Rumanian Folk Music*, (ed. Benjamin Suchoff). The Hague: Martinus Nijhoff, 1967 (Vol. I: Instrumental Melodies; Vol. II: Vocal Melodies; Vol. III: Texts), 1975 (Vol. IV: Carols and Christmas Songs [Colinde]; Vol. V: Maramureş Country).
- BARTÓK B. (1976), *Turkish Folk Music from Asia Minor*, Ed. by Benjamin Suchoff, Princeton
- BARTÓK, B. (1991), *Küçük Asya'dan Türk Halk Müziği*, fordította és az előszót írta: Bülent Aksoy, Istanbul
- BARTÓK B. (1991a), *Magyar Népdalok, Egyetemes gyűjtemény*, Budapest
- BONIS F. (1972), *Béla Bartók, His Life in Pictures and Documents*, New York
- C. NAGY (1962), *Typenprobleme in der ungarischen Volksmusik*, Studia Musicologica pp. 225–266, Budapest
- C. NAGY B. (1959), *Adatok a magyar népdal kialakulásához*, Zenetudományi Tanulmányok VII. pp. 605–688. Budapest
- DOBSZAY L. - SZENDREI J. (1977), *"Szivárvány havasán" a magyar népzene régi rétegének harmadik stílus-csoportja*, In: Népzene és zenetörténet III. Budapest
- DOBSZAY L. - SZENDREI J. (1988), *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I–II.*, Budapest
- GAZÍMÝHAL, M. R. (1936a), *Türk Halk Müziklerinin Tonal Hususiyetleri Meselesi* [On the Tonal Peculiarities of the Turkish Folk Music], Istanbul
- GOLDEN, P. B. (1992), *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Otto Harrassowitz - Wiesbaden
- JÁRDÁNYI P. (1961), *A magyar népdalok rendje*, Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XVII. pp. 139–134., Budapest
- KODÁLY Z. (1937), *A Magyar Népzene*, 4. kiadás: 1969. = Folk Music of Hungary. 2. ed. revised and enlarged by L. Vargyas. 1971, Budapest
- KÖSEMIHAL, M.R. (1936), *Türk halk müziklerinin meselesi*, Türk Tarih'nin Ana Hattarı III., Istanbul
- KRISTÓF K. (1957), *Beszélgések Bartók Bélával*, Budapest
- KÚNOS I. (1889), *Oszmán-török népköltési gyűjtemény*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- LINDNER, R. (1982), *What was a nomadic tribe*, Bloomington
- OKYAY, E. (1975), *Melodische Gestaltelemente in den Türkischen 'Kırık Hava'*, Berlin
- OLSVALL I. (1963), *Typical Variations, Typical Correlations, Central Motifs in Hungarian Folk Music*, In: Studia Musicologica IV. 37–70, Budapest

- OLSVAI I. (1980), *Kis kiegészítés Bartók Béla török-magyar dallampárhuzamaihoz*. In: Zenetudományi dolgozatok pp. 59-67., Budapest
- PAKSA K. (1976), *Hungarian Folksongs Amidst Twin-Bar and Strophic Structures*, In: Studia Musicologica XVIII. pp. 11-38., Budapest
- KAPRONYI T. (1981), *Jellegzetes motívumok iraki gyermekjátékok és mondókák dallamaiban*, In: Zenetudományi dolgozatok, Budapest
- PÁVAI I. (1982), *Egy kvinuáltó dallam átalakulása*, In: Ethnographia, Budapest
- PICKEN, L. (1975), *Folk Musical Instruments of Turkey*, London
- RAJECZKY B. (1973), *Vorstrophische Formen in Ungarn*, In: D. Stockmann-J. Steszewski: Analyse und Klassifikation von Volksmelodien, pp. 93-99. Kraków
- REINHARD, K. (1957), *Types of Turkmenian Songs in Turkey*, In: Journal of the International Folk Music Council
- REINHARD, K. (1962), *Türkische Musik*, Berlin
- REINHARD, K. (1980), *Türkey*, In: Die Musik in Geschichte und Gegenwart, München
- RÓNA-TAS, A. (1991), *An Introduction to Turkology*, Szeged
- RÓNA-TAS A. (1996), *A honfoglaló magyar nép*, Budapest
- SALCI, V. L. (1940), *Gizli Türk halk müzikisi ve türk müzikisinde armoni meselesi*, Istanbul
- SAYGUN, A.A. (1951), *Bartók in Turkey*, In: Musical Quarterly, Budapest
- SAYGUN, A.A. (1965), *Quelques réflexions sur certaines affinités des musiques folkloriques turque et hongroise*, In: Studia Musicologica V., Budapest
- SAYGUN, A.A. (1976), *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*, Budapest
- SIPOS J. (1991), *Similar Melody Styles in Hungarian and Turkish Folk Music*, In: The Fourth International Turkish Folklore Congress pp. 235-257. Antalya
- SIPOS J. (1994), *Török Népzene I.*, In: MTA ZTI Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, Budapest
- SIPOS J. (1994a), *Török és magyar siratók*, In: Keletkutatás, Budapest
- SIPOS J. (1995), *Török Népzene II.*, In: MTA ZTI Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, Budapest
- SIPOS J. (1995a), *Népzenei gyűjtés Törökországban*, In: Török Füzetek III:2, Budapest
- SIPOS J. (1996), *Connection between Turkish songs having different structure*, In: The Fifth International Turkish Folklore Congress, Ankara
- SIPOS J. (1997), *Similar musical structure in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music*, In: Permanent International Altatic Congress, Szeged
- SIPOS J. (1998), *Nyugat-kazakisztáni népzene*, Selyemút pp. 29-31, Budapest
- Sipos J. (1999), *Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében* (PhD-disszertáció), kézirat, Budapest
- SZABOLCSI B. (1933), *Osztják hűsdalok - magyar siratók melódiái*, In: Ethnographia, Budapest
- SZABOLCSI B. (1934), *Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben*, In: Ethnographia, pp. 138-156., Budapest
- SZABOLCSI B. (1935), *Eastern Relations of Early Hungarian Folk Music*, In: Journal of the Royal Asiatic Society
- SZABOLCSI B. (1936), *Egyetemes művelődéstörténet és öfokú hangsorok*, In: Ethnográfia pp. 233-251., Budapest
- SZABOLCSI B. (1940), *Adatok a középkori dallamtípus elterjedéséhez*, In: Ethnographia pp. 242-248., Budapest
- SZABOLCSI B. (1947), *A magyar zenetörténet kézikönyve*, Budapest
- VARGYAS, L. (1958), *Some Parallels of Rare Modal Structures in Western and Eastern Europe*, In: Journal of the IFMC X: pp. 22-28
- VARGYAS L. (1980), *A magyar zene őstörténete 1-2*, In: Ethnographia, XCI: pp. 1-34, 192-236, Budapest
- VARGYAS L. (1981), *A Magyarság Népzeneje*, Budapest
- VÁSÁRY I. (1993), *A régi Belső-Ázsia története*, Szeged
- VIKÁR L.-BERECZKI G. (1971), *Cheremis Folksongs*, Budapest
- VIKÁR L. (1972), *Archaic Types of Finno-Ugrian Melody*, In: Studia Musicologica, XIV. pp. 53-91., Budapest
- VIKÁR L. (1979), *A volga-kámai finnugorok és törökök népzeneje*, doktori értekezés (kézirat), Budapest
- VIKÁR L.-BERECZKI G. (1979), *Chuvash Folksongs*, Budapest

- VIKÁR L. (1993), *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*, Budapest
- WIORA, W. (1949), *Concerning the Conception of Authentic Folk Music*, In: Journal of the IFMC I: pp. 14-18
- WIORA, W. (1956), *Älter als die Pentatonik*, In: Studia Memoriae Belae Bartók Sacra: pp. 185-208.
- YÖNETKEN, H.B. (1966), *Yıkoku müzik kılavuzu*, Istanbul